

ОБЕКТИВ

Месечно издание на Български хелзинкски комитет

СПЕЦИАЛНО ИЗДАНИЕ - МАРТ 2009

ISSN - 1310-3911

ПРАВАТА НА ЧОВЕКА В БЪЛГАРИЯ ПРЕЗ 2008 г.

*Годишен доклад
на Български хелзинкски комитет*

СЪДЪРЖАНИЕ

1. Право на живот	стр. 3
2. Защита от изтезания, нечовешко или унижително отнасяне или наказание	стр. 6
3. Право на свобода и сигурност на личността	стр. 8
4. Справедлив съдебен процес	стр. 10
5. Неприкосновеност на личния и семейния живот, жилището и кореспонденцията	стр. 11
6. Свобода на мисълта, съвестта, религията и убежденията	стр. 13
7. Свобода на изразяване	стр. 16
8. Достъп до информация	стр. 19
9. Свобода на сдружаването и мирното събрание	стр. 23
10. Условия в местата за лишаване от свобода	стр. 24
11. Защита от дискриминация	стр. 28
12. Право на убежище, свобода на придвижване	стр. 31
13. Дискриминация към хората с психични разстройства в институциите	стр. 33
14. Права на жените и дискриминация на основата на пол	стр. 37
15. Права на децата	стр. 39

През 2008 г. България продължи да бъде управлявана от коалиционното правителство на Българската социалистическа партия (БСП), Националното движение Симеон Втори (НДСВ) и Движението за права и свободи (ДПС). Годината бе белязана от цинизъм и стагнация в отношението на българските власти към ценностите на политическата демокрация, върховенството на правото и прозрачното управление. Редица международни и местни наблюдатели отбелязаха нееднократно засилването на корупцията по високите етажи на властта, включително съдебната, както и многобройни случаи на симбиоза на власт и организирана престъпност.

Положението с правата на човека през годината претърпя разнопосочно развитие. В някои области настъпи видим прогрес. Значително, например, еволюира антидискриминационният режим - най-вече практиката на Комисията за защита от дискриминация, но и защитата на бежанците и кандидатите за убежище. Приеха се и няколко положителни законодателни изменения. В други сфери обаче стагнацията продължи или дори настъпи регрес, като например в свободата на изразяване.

През май 2008 г. Комитетът по правата на детето на ООН разгледа представения от България периодичен доклад по *Конвенцията за правата на детето*¹. През март правителството внесе периодичен доклад в Комитета по расовата дискриминация на ООН, след като държавата бе заплашена с преглед в отсъствие на доклад заради закъснение с пет доклада. Като цяло, сътрудничеството на българското правителство с международните органи за преглед на задълженията по правата на човека продължи да бъде плачевно и през 2008 г. За последен път български доклад пред Комитета по правата на човека на ООН е гледан през 1993 г.

¹ Виж по-долу: *Права на децата*.

БЪЛГАРСКИ
ХЕЛЗИНСКИ
КОМИТЕТ

Български
хелзински комитет
София 1504, п.к. 146
тел/факс: (02) 943 48 76
ел. поща:
bhc@bghelsinki.org
http://www.bghelsinki.org

Български хелзински комитет е независима неправителствена организация за защита правата на човека. Образуван е на 14 юли 1992 г.

Председател: Красимир Кънев

Зам.-председател: Маргарита Илиева

Членове: [Алфред Криспин], Анета Генова, Антоанета Ненкова, Бойко Кючуков, Васил Чапразов, Вълко Станев, Георги Банков, Георги Тошев, Данаил Данов, Даниела Михайлова, Даниела Фъртунова, Десислава Симеонова, Димитрина Петрова, Димитър Камбуров, Екатерина Йосифова, Емил Коен (спец. кореспондент), Емилияна Живкова, Зелма Алмалех, Ибрахим Татарлъ, Илиана Савова, Йонко Грозев, Калина Бозева, Кирил Костадинов, Мария Бакърджиева, Марта Методиева, Михаил Иванов, Правда Спасова, Петър Слабаков, Пламен Богоев, Радост Николаева, Рамадан Кехайов, Славка Кукова, Тания Маринчешка, Юлиана Методиева (главен редактор на "Обектив").

Списание се издава със съдействието на Институт "Отворено общество" - Будапеща

Предпечатна подготовка: Донка Мангачева

Адрес на сп. "Обектив": София 1504, ул. "Върбица" № 7

Печат: ЕТ "Експрес принт"

ПРАВАТА НА ЧОВЕКА В БЪЛГАРИЯ ПРЕЗ 2008 Г.

1. Право на живот

Употребата на сила и огнестрелно оръжие от правоприлагащите органи в България продължи да бъде проблем и през 2008 г. Те се прилагаха често и бяха регулирани от законодателна рамка, която не съответства на международните стандарти в тези области. Никакви промени не бяха направени в член 74 от *Закона за Министерството на вътрешните работи*, който позволява употреба на огнестрелно оръжие с потенциален смъртоносен изход при задържане на лице, извършващо или извършило дори дребно престъпление. Тази разпоредба не съответства на принцип 9 от *Принципите на ООН за употреба на сила и огнестрелно оръжие от правоприлагащите органи*. Полицейски служители, които употребиха смъртоносно оръжие през 2008 г. или през предходните години, останаха безнаказани. С измененията в Наказателно-процесуалния кодекс (НПК) през декември делата за престъпления, извършени от служители на МВР и Държавната агенция „Национална сигурност“ (ДАНС), престанаха да са подсъдни на военните съдилища. На тях остават подсъдни само делата на военнослужещи по смисъла на *Закона за отбраната и въоръжените сили*. Тази уредба се предполага да намали безнаказаността на полицейските служители.

Сътрудничеството на прокуратурата при предоставяне на информация по случаи на употреба на сила и огнестрелно оръжие се влоши. През февруари 2009 г. Софийска военно-окръжна прокуратура отказа да даде информация за разследвания по случаи на полицейско насилие след като се позова на „нови инструкции от ВКП, според които, за да изнесат информация, е необходимо да получат разрешение от ВКП с резолюция“. Прокурор от тази прокуратура заяви, че *Наказателно-процесуалният кодекс* има предимство пред *Закона за достъп до обществена информация* дори в случаи, в които се иска информация само за хода на раз-

следването. По тази причина БХК не успя да получи информация от прокуратурата за случаите, при които хора загубиха живота си в резултат от употреба на сила и огнестрелно оръжие през 2008 г. и през предходните години.

Никакъв прогрес не бе осъществен по разследването на убийствата от полицейски служители през 2004 г. на ромите Кирил Стоянов от Пловдив и Борис Михайлов от Самоков². По втория случай има заведена жалба за нарушаване на правото на живот в Европейския съд по правата на човека в Страсбург, а по първия все още се изчерпват вътрешноправните средства.

През 2008 г. бе окончателно прекратено и разследването на смъртта на Марко Бончев, ром от с. Елхово, община Николаево, който почина скоро след като бе арестуван от полицаи.³ На 1 януари 2008 г. Военноокръжна прокуратура - Пловдив започна наказателно производство за разследване на факта, че един полицаи от Полицейски участък - Гурково, при изпълнението на своите служебни задължения, на 17 август 2006 г. в Елхово е нанесъл телесни повреди на Марко Бончев - престъпление по член 131 (1) 2 от *Наказателния кодекс*. На 19 март 2008 г. Военноокръжна прокуратура - Пловдив издаде постановление за прекратяване на наказателното производство, тъй като не установи свръхупотреба на сила спрямо Марко Бончев. Прокурорът се позова на показания на полицейски служители. На 19 март 2008 г. постановлението на Военноокръжна прокуратура - Пловдив бе обжалвано пред Пловдивския военен съд. На 13 юни 2008 г. Пловдивският военен съд отмени прокурорско-

² Виж: БХК, *Правата на човека в България през 2007 г., Годишен доклад на Български хелзинкски комитет, март 2008 г., достъпен на: www.bghelsinki.org.*

³ Виж: БХК, *Правата на човека в България през 2006 г., Годишен доклад на Български хелзинкски комитет, март 2007 г., достъпен на: www.bghelsinki.org.*

то постановление от 19 март 2008 г. поради непълнота на разследването. Съдът установи поспециално, че вторият полицейски служител, който е участвал в ареста на Бончев, не е бил разпитван. Военноокръжна прокуратура - Пловдив обжалва решението на Пловдивския военен съд пред Военноапелативния съд. На 27 октомври 2008 г. Военноапелативният съд отмени решението на Пловдивския военен съд и потвърди постановлението на прокуратурата, с което сложи край на наказателното производство. Той констатира, че, на първо място, докато е бил жив, Бончев не е подал жалба за претърпяно от него полицейско насилие; той не е дал показания при какви обстоятелства е получил синини по гръдния кош, и че тази телесна повреда вероятно е била причинена на площада в Елхово по време на задържането му, а не в ареста. Според съда, дори полицейските служители да са нанесли телесни повреди на Бончев по време на задържането му, силата, използвана от тях, е законна. Другото наказателно производство за лекарска грешка срещу медицинския персонал, лекувал Бончев преди смъртта му, бе окончателно прекратено с определение от 10 август 2007 г. на Пловдивския апелативен съд. Това определение не бе връчено на пострадалите или на техните адвокати.

На 20 февруари Военно-апелативният съд отмени първоначално постановената присъда на полицаите, които бяха обвинени за смъртта на Ангел Димитров - Чората през ноември 2005 г. Тогава Ангел Димитров почина в Благоевград при опит за неговото арестуване в хода на полицейска акция.⁴ Съдът върна делото за ново разглеждане на първоинстанционния съд. На 2 октомври първоинстанционният съд отново призна полицаите за виновни в умишлено убийство и наложи на ръководителя на акцията наказание от 18 години ефективно лишаване от свобода, а на останалите четирима участници - по 16 години ефективно лишаване от свобода. Съдът присъди и обезщетения по граждански иск на сина, партньорката и родителите на Ангел Димитров на обща стойност 145 хил. лева, които следва да се изплатят солидарно от подсъдимите. Подсъдимите обжалваха и през декември Военно-апелативният съд започна да гледа делото по тяхната жалба, като го закри изцяло за публиката с мотива, че в хода на полицейската акция са използвани специални разузнавателни средства. Това е в противоречие с практика-

⁴ Виж: БХК, Правата на човека в България през 2005 г., Годишен доклад на Български хелзинкски комитет, март 2006 г., достъпен на: www.bghelsinki.org.

та на предходните състави, които закриваха само части от съдебните заседания. Съдът назначи нова съдебно-медицинска експертиза, а гледането на делото се отложи за 2009 г.

През 2008 г. не приключи и делото по убийството на 16 юли 2007 г. от охранители на заведението „Хелп“ в град Несебър след нанасяне на побой на шведския гражданин от иракски произход Барзан Ариф. Убийството бе заснето с любителска камера и излъчено по един от телевизионните канали. На кадрите ясно се вижда как полицаи стоят наоколо и гледат безучастно, докато един от охранителите скача върху тялото на проснатия на земята Ариф. Резултатите от аутопсията показват, че причина за смъртта му е гръдно-коремна травма. Извършителят бе идентифициран и Бургаската окръжна прокуратура повдигна срещу него обвинение по чл. 124 от НК за причиняване на смърт по непредпазливост след умишлено нанасяне на телесна повреда. Производството стоя повече от година и половина в досъдебна фаза след отправено от прокуратурата искане за удължаване срока за разследване с шест месеца. На 16 декември 2008 г. прокуратурата внесе проект за споразумение със защитата на обвиняемия охранител. В законово установения седемдневен срок Бургаският окръжен съд се произнесе, че не одобрява проекта и върна делото в прокуратурата, където то остана до края на годината. Полицаят обаче, който на видеоматериала се вижда в непосредствена близост до жертвата по време на инцидента, бе оправдан от Военния съд - Сливен в края на май. Съдът прие, че полицаят не е могъл да предвиди и предотврати инцидента. На 12 септември 2008 г. състав на Военно-апелативният съд изцяло потвърди констатациите на долната инстанция. Решението е окончателно и не подлежи на обжалване.

През годината няколко души загубиха живота си при съмнителни обстоятелства в резултат от употреба на сила или огнестрелно оръжие от правоприлагащи органи. На 10 март в болницата за спешна медицинска помощ „Пирогов“ в София почина ромът Христо Иванов. На 3 март той бе бит от пет униформени полицейски служители в изоставена къща пред очите на няколко негови приятели. Според тези свидетели причината за побоя е откраднат мобилен телефон на дете на един от полицаите. Няколко дни по-късно на Иванов е направена рентгенова снимка, на която се виждат счупени ребра и ръка. Майката и сестрата на Иванов са разпитани от дежурния дознател в „Пирогов“, а майката е разпитана и в Трето РПУ

в София. Семейството не е получило никаква по-нататъшна информация за хода на разследването, а Военна прокуратура отказа на БХК информация по този и други случаи на насилие, упражнено от полицейски служители.

На 17 април в района на с. Резово, близо до границата с Турция, бе прострелян и убит турският рибар-браконьер Ялчън Ерджан. По делото първоначално бе обвинен един служител на Гранична полиция за причиняване на смърт по непредпазливост. Обвинението предизвика вълна от протести сред националистически кръгове. Активисти, подбуждани от националистически медии, сред които близката до партия „Атака“ телевизия СКАТ, започнаха да събират подписи с искане за прекратяване на делото. През октомври прокурор от Военна прокуратура - Сливен прекрати наказателното производство срещу граничаря, след като прецени, че той не е извършил престъпление. Неговото постановление бе обжалвано и през януари Военно-апелативна прокуратура отмени постановлението и върна делото за ново разглеждане във Военна прокуратура - Сливен.

На 29 ноември в София бе убит след преследване на улицата от полицейски служители 38-годишният гражданин на Сърбия Башким Марладжаку. По случая бе образувано разследване, но до края на годината по него нямаше резултат. През декември министърът на вътрешните работи награди двама от полицаите, участвали в акцията.

През 2008 г. Европейският съд по правата на човека (ЕСПЧ) в Страсбург постанови едно решение срещу България за нарушаване на правото на живот. В него за пръв път се засяга неспособността на социалните институции да осигурят защита на живота на настанените там лица. По делото *Додов срещу България*, с решение от 17 януари 2008 г., Съдът намери, че българските власти са нарушили член 2 от *Европейската конвенция за защита правата на човека и основните свободи* (Конвенцията), гарантиращ правото на живот. Майката на жалбоподателя, г-жа Стоянова, която страдала от болестта на Алцхаймер, изчезнала през 1995 г. от дома за възрастни с деменции в кв. Княжево, София, където била настанена. След изчезването ѝ тя повече не била открита. Съдът прие, че съществува директна връзка между изчезването на г-жа Стоянова и неспособността на властите да осигурят надзор над нея. Съдът постанови, че в случая българската правна система не е осигурила средства за защита, които да установят обстоятелствата около изчезването и отговорността на виновните. В нака-

зателното производство разследващите органи постановявали противоречиви решения, без да изследват изобщо въпроса за небрежността на персонала в дома. Никакви дисциплинарни производства не са водени срещу отговорните лица, а заведено гражданско дело за вреди продължава повече от 10 години, висящо още на първа инстанция.

Комитетът на министрите на Съвета на Европа продължи да следи за изпълнението на няколко решения срещу България, постановени от ЕСПЧ през изминали години. Сериозни притеснения буди неизпълнението на Междина резолюция (2007)107 на Комитета на министрите, която изисква възобновяване на наказателните производства срещу полицейските служители по делата на ЕСПЧ *Ангелова срещу България* (2002 г.), *Огнянова и Чобан срещу България* (2006 г.) и *Великова срещу България* (2000 г.). Делата касаят убийства в условията на задържане, за които органите на реда носят отговорност, както и липсата на ефективно разследване на това. Българското правителство докладва, че наказателните производства срещу полицейските служители по първите две дела не са възобновени. Причината за това е, че прокуратурата е намерила, че изначалните актове за прекратяване на разследването (които съставляват причината за осъдителните решения на ЕСПЧ) са законни и оправдани. Комитетът на министрите ще продължи да разглежда изпълнението на решенията по тези дела и по делото *Великова срещу България* (2000 г.), по което все още очаква информация.

Комитетът на министрите спешно изиска още информация и за изпълнението на решението на ЕСПЧ по делото *Начова срещу България* (2005 г.). Делото касае неоправдано използване на смъртоносно огнестрелно оръжие от страна на военна полиция при преследването на двама невъоръжени мъже от ромски произход, отклонили се от военна служба. По това дело съдът намери нарушение на правото на живот и дискриминация.⁵ Съгласно информация, предоставена от правителството, възобновеното наказателно производство за разследване на смъртта на пострадалите е прекратено от прокуратурата. Мотивът за това е, че употребата на оръжие от служителя на военна полиция е била в съответствие с пра-

⁵ Виж: БХК, *Правата на човека в България през 2005 г., Годишен доклад на Български хелзинкски комитет, март 2006 г.*

вилата за използване на огнестрелно оръжие. Комитетът на министрите ще разгледа и изпълнението на решението по делото *Ангелова и Илиев* (2007 г.), с което Съдът установи, че българските власти не са извършили ефективно разследване на расово мотивирано убийство, извършено от група младежи. Наказателните производства срещу по-голямата част от извършителите не могат да бъдат възобновени поради изтичане на абсолютната давност, предвидена в *Наказателния кодекс*. Комитетът на министрите изчаква информация относно развитието на наказателните производства срещу други двама от извършителите.

Комитетът на министрите отчете като изключително необходими провеждането на обучение на полицейските служители за изискванията на чл. 2 и 3 от Конвенцията и осигуряването на гаранции за независимост на органите, разследващи такива престъпления, извършени от полицейски служители. Българското правителство отказва да въведе гаранции за ефективно преследване и наказване на расово мотивирани престъпления, каквото изискване произтича от решенията на ЕСПЧ по делата *Начова срещу България и Ангелова и Илиев*. При прегледа на изпълнението на решението на ЕСПЧ по делото *Цекков срещу България* (2006 г.) Комитетът на министрите категорично изиска *Законът за МВР* да бъде приведен в съответствие с изискванията за употребата на огнестрелно оръжие, произтичащи от Конвенцията и практиката на ЕСПЧ.

2. Защита от изтезания, жестоко, нечовешко или унижително отнасяне или наказание

Българският *Наказателен кодекс* не съдържа специфичен състав за изтезание. През 2008 г. не бяха направени изменения в него, въпреки препоръките на Комитета против изтезанията на ООН от 2004 г.⁶ През 2008 г., както и през предходните години, БХК получи много заслужаващи доверие жалби от хора, които твърдяха, че са малтретирани от полицейски служители по време на задържане или след като са били задържани. Много полицейски слу-

жители, отговорни за тези деяния, останаха безнаказани.

През декември 2008 г. изследователи на БХК анкетираха 121 лишени от свобода от четири затвора (Пловдив, Плевен, Белене, Бобовдол) за условията на тяхното задържане и предварително разследване. Изследването е представително за четирите затвора, но не е представително за системата като цяло. То обхваща лишените от свобода с влязла в сила присъда, чиито досъдебни производства са започнали след 1 януари 2007 г. Резултатите, сравнени с тези от предходните изследвания в същите затвори, са представени на таблицата по-долу:

**Употреба на сила
от полицейски служители по години**
% от респондентите, отговорили,
че спрямо тях е употребена сила

	2005	2006	2007	2008
По време на задържане	23,2	20,1	17,1	23,1
Вътре в полицейското управление	23,2	20,8	22,9	23,1

Както се вижда, като цяло делът на лицата, които се оплакват от употреба на сила, се е увеличил в сравнение с предходното изследване. Особено се е увеличил делът на лишените от свобода, които се оплакват от малтретиране по време на задържане - с повече от 6% в сравнение с предходното изследване. Делът на тези, които се оплакват от малтретиране вътре в полицейските управления е останал на същото равнище. Като цяло относителният дял и при двете категории е твърде висок. Това показва за четвърта поредна година застой и стагнация след започналото през 2000 г. прогресивно намаляване на относителния дял на оплакванията.

През 2008 г. ЕСПЧ постанови няколко решения, с които осъди България за нарушаване на забраната за нечовешко и унижително отнасяне (член 3 от Конвенцията). Особено критичен тази година Съдът бе по отношение на условията в местата за лишаване от свобода. Той постанови общо пет осъдителни решения заради нечовешките и унижителни условия, в които лицата са били поставени по време на

⁶ Виж: БХК, Правата на човека в България през 2004 г., Годишен доклад на Български хелзинкски комитет, март 2005 г.

предварителното задържане в следствените арести и затворите.

На 7 февруари и 6 март 2008 г. Съдът постанови решения по делата *Костадинов срещу България* и *Гавазов срещу България* относно лошите условия на задържане в следствения арест и в затвора в Пазарджик. По делото *Костадинов* жалбоподателят се оплаква, че е живял близо седем месеца през 1999 г. в следствения арест и в затвора в Пазарджик в условия на недостатъчна вентилация и естествена светлина и неадекватна хигиена в килията, включително наличие на паразити и принуда да използва кофа за физиологичните си нужди. Жалбоподателят се оплаква още от нездравословната храна, липсата на възможност за физически упражнения, липсата на достъп до печатни материали и телевизия, както и ограничените му права на кореспонденция и срещи с адвокат. Преценявайки кумулативния ефект на тези условия върху жалбоподателя, Съдът намери, че той е бил подложен от страна на властите на нечовешко и унижително третиране в ареста и затвора. По подобен начин, по делото *Гавазов* Съдът установи нарушение на член 3 от Конвенцията заради лошите условия в следствения арест и в затвора в Пазарджик.

По още едно дело, касаещо условията в следствените арести в Пазарджик и Монтана, Съдът намери нарушение на член 3 заради нечовешките условия на задържане - *Алексов срещу България*, решение от 22 май 2008 г. Жалбоподателят прекарал два месеца през 1999 г. в следствения арест в Пазарджик и над месец през 2000 г. в ареста в Монтана, в условия на пренаселеност, в подземни килии, при липса на чист въздух и естествена светлина, лоши санитарни условия и нездравословна храна. Той не е имал възможност за занимания на открито, както и не е имал достъп до вестници и книги. При липса на специална необходимост от такъв строг режим на задържане, Съдът прие, че страданието, което жалбоподателят е трябвало да понесе, надминава необходимото, свързано със задържането.

С решение от 27 ноември 2008 г. по делото *Славчо Костов срещу България*, касаещо условията в следствения арест в Сливен, Съдът също намери нарушение на член 3. Жалбоподателят прекарал 26 дни в ареста през 1995 г. След прекратяване на наказателното производство срещу него поради недоказаност той завел иск за обезщетение за това, че е бил обвинен в престъпление, което не е извършил, че е бил задържан за около месец и му е било наложено след това ограничение на свободата на

придвижване за повече от година. Жалбоподателят претендирал неимуществени вреди поради неадекватните условия на задържане. Българските съдилища уважили частично иска му - той поискал обезщетение в размер на 50 000 лв., а съдилищата му присъдили 3 000 лв., като го осъдили да плати такса в размер на 1 880 лв. за отхвърлената част от иска. Съдилищата изрично признали, че условията в ареста са били „изключително сурови“. ЕСПЧ се произнесе, че макар българските съдилища да са признали неадекватността на условията в ареста, това не е била основната причина за решението им да присъдят обезщетение и те не са конкретизирали какви части от тази сума са присъдени за различните установени нарушения, в това число лошите условия в ареста. Такова решение не дава възможност на ЕСПЧ да прецени каква сума, ако въобще някаква, е присъдена за лошите условия. Поради това Съдът намери, че жалбоподателят не е получил адекватна компенсация за нечовешкото и унижително третиране. Съдът също така намери, че лошите условия на задържане, признати за такива от Комитета за предотвратяване на изтезанията и от самите български съдилища, са причинили съществено страдание на жалбоподателя. Това решение на ЕСПЧ следва да служи като индикация за българските съдилища, че е необходимо изрично да вземат предвид лошите условия на задържане при присъждането на обезщетения, включително в диспозитива на решенията си.

На 20 ноември 2008 г. ЕСПЧ постанови решение по делото *Ишяр срещу България*, касаещо лошите условия на живот в Софийския затвор. Жалбоподателят се оплаква от пренаселеността (2.5 до 3 кв.м жизнена площ на затворник), липсата на занимания, лошите хигиенни условия, липсата на постоянен достъп през деня до санитарен възел и неадекватната храна. Съдът намери, че кумулативният ефект от тези условия, предвид продължителния престой на жалбоподателя в тях, се равнява на нечовешко и унижително третиране.

Същевременно Съдът подчерта в друго решение, че когато гражданите се оплакват от лоши условия на лишаване от свобода, изтърпяно след 2003 г., те следва да използват първо вътрешните правни средства за защита. Това е така, защото ЕСПЧ отчита промяна в българската съдебна практика след 2003 г., когато съдилищата започват да присъждат обезщетения за неимуществени вреди вследствие лошите условия. Така с решение от 22 май 2008 г. по делото *Кирилов срещу България*, касае-

що условията в следствения арест в Шумен през 2005-2006 г., Съдът отхвърли жалбата, тъй като жалбоподателят не е използвал вътрешни правни средства за защита. ЕСПЧ подчерта, че с оглед промяната в съдебната практика след 2003 г. жалбоподателят е трябвало първо да заведе иск за обезщетение по *Закона за отговорността на държавата и общините за вреди*.

През 2008 г. ЕСПЧ отново бе критичен и към начина, по който българските власти разследват случаи на полицейско насилие. По три такива дела той намери, че властите не са провели ефективни разследвания.

По делото *Петров срещу България*, решение от 31 юли 2008 г., жалбоподателят се оплаква, че в полицейско управление бил заключен с белезници към тръба така, че капела вода върху главата му в продължение на една нощ и четири часа. По-късно отново бил заключен с белезници в позиция, в която не можел изобщо да се изправи. Жалбоподателят твърди още, че полицаите му нанасяли удари и ритници при задържането. ЕСПЧ прие, че правителството не е опровергало твърденията и доказателствата на жалбоподателя за насилието, поради което обяви нарушение на забраната за нечовешко и унижително третиране. Освен това, Съдът намери, че разследването е протакано поради неадекватни действия на разследващите органи. Те толкова забавили делото срещу полицаите, че накрая съдът го прекратил поради изтекла давност.

На 22 юли 2008 г. ЕСПЧ установи нарушение на забраната за нечовешко и унижително третиране и по делото *Иванов срещу България*, по което жалбоподателят се оплаква от полицейско насилие. Той понесъл травми с тъпи и тежки предмети, за което бил медицински освидетелстван. Прокуратурата започнала разследване, но по-късно го прекратила. ЕСПЧ и тук намери нарушение на член 3 предвид това, че правителството не е оборило твърденията на жалбоподателя. Заедно с това Съдът намери и че държавата не е изпълнила задължението си да разследва ефективно, защото властите пренебрегнали явни доказателства - медицинските документи, удостоверяващи нанесените травми, не събрали други доказателства и прекратили делото само защото жалбоподателят подал жалба срещу полицаите едва след време.

На 16 октомври 2008 г. ЕСПЧ се произнесе и по делото *Георгиев срещу България*. Жалбоподателят се оплаква, че бил ритан от полицаи, за да подпише документи, а след като се

самоувреждал, за да протестира срещу това, отново на два пъти го малтретирани. След освобождаването си той се освидетелствал медицински за множество травми. Подал жалба в прокуратурата, която заключила, че нямало данни за престъпление, а травмите му обяснила с това, че затворническата охрана сломявала неговата съпротива. Вътрешното разследване на Министерството на правосъдието също установило, че персоналът на затвора оправдано е използвал сила. ЕСПЧ се произнесе, че жалбоподателят е бил обект на нечовешко и унижително третиране, а разследването е било неефективно, тъй като властите не са направили необходимото да установят причината за множеството наранявания на жалбоподателя.

Комитетът на министрите на Съвета на Европа продължи да следи няколко решения за нарушения на член 3 от ЕКПЧ, постановени от ЕСПЧ през предходни години. С незадоволителен или неясен резултат е изпълнението на решенията на ЕСПЧ за възобновяване на наказателни производства по случаи на малтретиране, извършено от полицията: по делата на *Стефан Илиев срещу България* (2007 г.), *Рашид срещу България* (2006 г.), *Иван Василев срещу България* (2007 г.), *Кръстанов срещу България* (2004 г.), *Казакова срещу България* (2006 г.), *Осман срещу България* (2006 г.), *Тотева срещу България* (2004 г.) и *Цеков срещу България* (2006 г.). По първите четири посочени дела правителството не предоставя никаква информация на Комитета на министрите.

През 2008 г. Комитетът на министрите отново разгледа изпълнението на решението на ЕСПЧ по делото *М.Ч. срещу България* (2004 г.) и отново констатира липсата на ефективни гаранции, че сексуални актове ще бъдат разследвани и наказвани поради простата липса на съгласие за извършването им, дори и ако жертвата не е оказала физическа съпротива.

3. Право на свобода и сигурност на личността

През декември 2008 г. бяха направени изменения в *Наказателно-процесуалния кодекс*, които няма да повлияят върху по-доброто гарантиране на защитата срещу произволно лишаване от свобода. Настаняването в социални домове за лица с психични затруднения продължи да бъде сериозен проблем. Тези нас-

танявания стават по административен ред, без съдебен контрол и, както БХК нееднократно отбелязва в процеса на своето наблюдение, са често произволни.⁷ Законодателството, регулиращо настаняването, не бе променено през годината.

Настаняванията по реда на Закона за борба срещу противообществените прояви на малолетните и непълнолетните продължиха да бъдат в нарушение на международните стандарти, регулиращи правото на свобода и сигурност на личността. През годината много от настаняванията бяха произволни поради лошия достъп до правна помощ и неравенството на страните по време на процедурата. Настаняването в домовете за временно настаняване на малолетни и непълнолетни, което може да бъде до два месеца, продължи да бъде по административен ред, без съдебен контрол в нарушение на международните стандарти. През 2008 г. БХК посети и няколко „кризисни центъра“ за настаняване на деца, които в България съществуват от есента на 2006 г. Настаняването в тези, по същество си места за лишаване от свобода, е по правило произволно и в грубо нарушение на международното право, гарантиращо свободата на личността.⁸

Друг сериозен проблем през 2008 г. продължи да бъде задържането на чужденци по административен ред с цел депортиране. Съдилищата масово последваха практиката на ВАС да отказва съдебен преглед на административните мерки по принудително настаняване, ограничавайки достъпа до съд в условия на фактическо лишаване от свобода без присъда или обвинение, а заради това, че са нарушили режима на пребиваване. При наложена принудителна мярка „експулсиране“ или „отвеждане до границата“, Законът за чужденците позволява полицията по свое усмотрение да задържи чужденеца в центрове за задържане (специални домове за временно настаняване на чужди граждани). Най-често МВР не успява да изпълни принудителната мярка в разумен срок и задържаните лица биват лишавани от свобода за продължителни периоди, понякога повече от година-две. Законът за чужденците продължи да допуска произволни и продължителни задържа-

ния при липса на ефективни възможности за оспорване пред съд и без краен срок.

През 2008 г. ЕСПЧ се произнесе по голям брой дела срещу България за нарушаване на правото на свобода и сигурност на личността. По общо 16 дела съдът намери нарушение на някоя от хипотезите на чл. 5 от Конвенцията. Някои от нарушенията датират отпреди реформата на наказателния процес от 2000 г. и засягат правомощия на прокуратурата и следствието да задържат хора в места за лишаване от свобода и психиатрични болници без съдебно решение. Други нарушения касаят прекалената продължителност на задържането, включително поради големи забавяния при разследването.

Голяма част от решенията касаят пороци в подхода на съдилищата при разглеждане на мерките за задържане. ЕСПЧ в много случаи установи нарушения поради формализма на съдиите при преценяване дали има основание за продължаване на задържането - често съдиите се основават само на тежестта на повдигнатото обвинение, взета сама по себе си, или не се мотивират конкретно защо приемат, че има опасност задържаният да се укрие, да извърши престъпление или да възпрепятства разследването. Други нарушения касаят прекалената продължителност на производствата по обжалване на мерки за задържане или гледането им в закрити заседания, което лишава задържаните от възможност да участват лично в процеса. Друг порок на съдебното производство за разглеждане на мерки за задържане, който ЕСПЧ откри, е липсата на състезателност на процеса, тъй като арестантите не получават достъп до прокурорските становища по техните жалби, което им пречи да организират адекватно защитата си съобразно аргументите на другата страна.

Комитетът на министрите на Съвета на Европа отчете системни проблеми в изпълнението на решенията на ЕСПЧ срещу България по член 5 от Конвенцията. Слаби области са прекомерната продължителност на задържането и материалните условията, при които то се осъществява (вж. делата, разглеждани с делото *Кехайов срещу България* (2005 г.) и констатациите на Комитета за предотвратяване на изтезанията). Комитетът изисква да бъдат изпълнени следните общи мерки: мотивиране на решенията за задържане, осъществяване на ефективна преценка от съдилищата на основанията за продължаване на задържането, средствата на задържания и анализиране на конкретни доказателства за неговата опасност (делото *Божи-*

⁷ Виж: БХК, Правата на човека в България през 2006 г., Годишен доклад на Български хелзинкски комитет, март 2007 г.; БХК, Правата на човека в България през 2007 г., Годишен доклад на Български хелзинкски комитет, март 2008 г.

⁸ Виж по-подробно по-долу *Условия в местата за лишаване от свобода*.

лов срещу България, 2005 г.) и предоставяне на приложим механизъм за търсене на обезщетение при нарушение на чл. 5 (1) от Конвенцията (пак там).

4. Справедлив съдебен процес

На 1 март 2008 г. влезе в сила новият *Граждански процесуален кодекс*. Целта на неговото приемане бе ускоряване и рационализиране на гражданския процес, както и въвеждане на някои нови институти и процедури. Заедно с това, юристи, включително от Съвета по законодателството към председателя на парламента, разкритикуваха кодекса заради някои уредби, които нарушават равенството на страните.⁹ Правителството отрече основателността на тези обвинения. Новият ГПК съдържа някои прогресивни положения, но също така оставя стари и нуждаещи се от реформа уредби непокътнати.¹⁰ Практиката по прилагането на този закон в бъдеще предстои да покаже неговото съответствие с нормите на справедливия съдебен процес.

През 2008 г. ЕСПЧ прие 27 решения срещу България за нарушения на правото на достъп до съд и справедлив процес, регламентирани от член 6 на Конвенцията. В голямата си част тези решения, както всяка година, касаят неразумната продължителност на съдебните наказателни и граждански дела. Съдът отново подчерта, че българското законодателство не дава средство за защита срещу прекалената продължителност на производствата, в нарушение на правото на ефективно средство за защита по член 13 от Конвенцията. Няколко такива дела бяха приключени чрез т. нар. „приятелско споразумение“ между държавата и жалбоподателя/ите. По този начин държавата избягва прогласяване на осъдително решение срещу нея, а жалбоподателите получават обезщетение значително по-рано, макар и в намален размер. Така по делото *Трифонов срещу България* държавата се задължи да изплати 2800 евро за претърпените неимуществени вреди, разходи и разноски вследствие на водено в продължение на шест години срещу жалбоподателя

⁹ Виж например: „Юристи откриха десетки дефекти в новия ГПК“, в. Дневник, 4 февруари 2008 г.

¹⁰ Виж повече коментари върху някои уредби на новия ГПК в: *Дискриминация към хората с психични разстройства в институциите*.

наказателно дело. По делото *Петров срещу България* държавата се споразумя да изплати 1500 евро за водено седем години дело за вреди срещу властите.

През 2008 г. ЕСПЧ се произнесе отново по дело, касаещо таксите, които съдилищата събират от ищци по *Закона за отговорността на държавата и общините за вреди* (ЗОДОВ), след като през 2007 г. по делото *Станков срещу България* Съдът разкритикува системата за определяне на съдебните такси по този закон като възпиращи правото на достъп до съд. С решение от 10 април 2008 г. по делото *Михалков срещу България* Съдът отново акцентира върху несъвършенствата на тази система. Често ищците искат по-големи суми от това, което им присъждат съдилищата, и така присъденото им обезщетение съществено намалява заради съдебните такси, които трябва да платят за отхвърлената част от иска. В резултат на решенията на ЕСПЧ Народното събрание гласува през април 2008 г. промени в ЗОДОВ, като предвиди нови плоски съдебни такси, които ищците да заплащат по искове за неимуществени вреди, размерът на които не зависи от цената на предявения иск или на отхвърлената част от него.

По друго дело - *Ишяр срещу България*, решение от 20 ноември 2008 г., Съдът намери нарушение на правото на справедлив съдебен процес, тъй като жалбоподателят бил накаран от българския съд да плати разноските за преводач по наказателното дело срещу него. ЕСПЧ се произнесе, че така държавата е отнела правото на жалбоподателя на безплатна помощ от преводач, каквото право той има по член 6, ал. 3, буква „е“ от Конвенцията.

През 2008 г. Комитетът на министрите на Съвета на Европа продължи да следи изпълнението на много решения на ЕСПЧ по член 6 от Конвенцията. Като системни проблеми Комитетът отбеляза:

- прекомерната продължителност на производствата по гражданските дела (делото *Джангозов срещу България*, 2004 г., и сходни дела), както и липсата на ефективно средство за защита срещу това (пак там). Тази констатация се отнася и за производствата по *Закона за отговорността на държавата и общините за вреди*.
- Прекомерната продължителност на производствата по наказателните дела (делото *Китов срещу България*, 2003 г., и сходни дела), както и липсата

та на ефективно средство за защита срещу това (пак там).

В допълнение, през 2008 г. Комитетът на министрите отбеляза необходимостта от компютризация на съдебната система и създаването на работещ механизъм за събиране и анализ на статистическа информация по делата. Комитетът изрази загриженост за липсата на изрична разпоредба в новия ГПК за възобновяване на делата след решение на ЕСПЧ, чието изпълнение изисква това (вж. разглеждане на мерките по дело *Иванова срещу България* (2007 г.)).

Без промяна е и изпълнението на изискването на Комитета на министрите за въвеждане в законодателството на механизъм за ефективна защита срещу отказа на държавните органи да изплатят обезщетение на лица, получили това право въз основа на решения на вътрешните съдилища (вж. делата *Ангелов срещу България* - 2004 г., *Манчева срещу България* - 2004 г. и др.). Комитетът на министрите отбеляза, че дори и в новия ГПК е предвидена забрана за принудително изпълнение на задължения срещу държавата.

При разглеждане на изпълнение на решенията на ЕСПЧ по делата *Ал-Нашиф и други срещу България* (2002 г.) и *Муса и други срещу България* (2007 г.) Комитетът на министрите и през 2008 г. констатира нерешения проблем с липсата на суспензивен ефект на жалбите срещу експулсиране, отмяна на разрешение за пребиваване и налагането на забрана за влизане на територията на страната, когато тези мерки се основават на съображения за националната сигурност. Загриженост бе проявена и по въпроса за реалната възможност за съдебен контрол върху законността за задържане в специалните центрове за задържане на чужденци с цел експулсиране или депортация на основание заплахата за националната сигурност.

5. Неприкосновеност на личния и семейния живот, жилището и кореспонденцията

През декември 2008 г. парламентът измени законодателната уредба на специалните разузнавателни средства (СРС). В опит да изпълнят изискванията на ЕСПЧ законодателите предвидиха нови гаранции срещу злоупотреба със СРС. През юни 2007 г. ЕСПЧ бе произнесъл осъдително решение срещу България по делото *Асоциация за европейска интеграция и чо-*

вешки права и Екимджиев срещу България заради закона за СРС. ЕСПЧ тогава установи, че законът е дефицитен, защото не предвижда последващ контрол върху прилагането на СРС от орган, който е външен за службите или поне гарантирано независим. Според ЕСПЧ такъв орган трябва да следи дали прилагането на СРС действително отговаря на даденото съдебно разрешение за него; дали изготвеното вещствено доказателство вярно отразява съдържанието на сметата информация; дали информацията е унищожена в законния срок, ако се е оказала безполезна. Освен това съдът, дал разрешение за прилагане на СРС, трябва да се уведомява за резултатите от прилагане на СРС и да упражнява контрол дали са спазени законовите изисквания. ЕСПЧ установи „пълна липса на външен контрол“ в България, защото министърът на вътрешните работи бе единственият контролиращ прилагането на СРС орган. Съдът отбеляза и липсата на уредба на начина, по който министърът упражнява такъв контрол, както и това, че той/тя не докладва никому как работи системата на използване на СРС. Според ЕСПЧ липсваше и адекватна уредба на процедурите за съхраняване и унищожаване на информацията. Ако събраната информация излезе извън обхвата на искането за прилагане на СРС, министърът на вътрешните работи бе този, който по свое усмотрение и без никакъв независим контрол решава какво да се прави с нея. Друга важна гаранция, отсъстваща от закона, бе задължението да се уведомяват следените лица за това, че са били следени, когато това вече няма да навреди на целите на следенето. Смыслът на това е, лицата да могат да се защитят, ако са били следени неправомерно. През май 2008 г. ЕСПЧ постанови ново решение срещу България за нарушение на правото на личен живот в резултат от подслушване.¹¹

Поправките в закона за СРС от декември 2008 г. предвидиха създаването на Национално бюро за контрол на СРС - независим орган, който „осъществява наблюдение“. „Контрол“ върху прилагането на СРС все още според закона се осъществява от министъра на вътрешните работи и от председателя на Държавната агенция „Национална сигурност“ (ДАНС). Националното бюро има правомощия да: изисква от службите информация; проверява редовността на водене на регистрите за СРС; влиза в помещения, където се съхраняват документи

¹¹ Виж по-долу.

и информация; дава задължителни указания за подобряване на режима. За дейността си то ежегодно докладва на Народното събрание. Под въпрос е, от една страна, дали тези правомощия напълно отговарят на изискването за *съдържателен* контрол върху работата на службите със СРС. Под въпрос е, от друга страна, и дали бюрото, което все още не е заработило, ще изпълнява *ефективно* тези правомощия. Скепсис в това отношение внушава закономото изискване членовете на бюрото да имат 10 г. стаж в службите, като алтернатива на 10 г. юридически стаж. Ако значителна част от членовете на бюрото са хора, формирани от службите и професионално-социално обвързани с тях, вероятността това бюро да контролира същите тези служби по критичен и действителен начин не е голяма.

Друга слабост на законовите нововъведения е, че следените се уведомяват за използване на СРС само когато бюрото прецени, че следенето им е било неправомерно. Тази разпоредба съвсем не отговаря на изискването на ЕСПЧ хората, които са следени, безусловно да бъдат информирани за това, когато вече е възможно. Въведеното в българския закон условие за информирането им е бюрото да прецени, че е налице неправомерност. Така преценката на бюрото предreshава въпроса за законността на следенето, защото въпросът никога няма да стигне до съд, ако човекът така и не научи, че е бил следен/а. Подобна власт не се следва на орган, който не е правораздавателен, още повече предвид възможността той да бъде доминиран от кадри на службите. Законните изменения още предвидиха службите да докладват на съдията, разрешил/а използването на СРС. Този доклад съдържа данни за вида, началото и края на прилагане на СРС, изготвени ли са веществени доказателствени средства и унищожена ли е събраната информация. Този доклад обаче не уведомява съдията какви са *съдържателните* резултати от използването на СРС.

Проблемът с безразборните и произволни подслушвания от службите за сигурност продължи и през 2008 г. През септември се разрази скандал, след като няколко народни представители заявиха в парламента, че техни разпечатки от телефонни разговори са събирани произволно от ДАНС. Един собственик на интернет сайт заяви, че неговите телефони са подслушвани редовно.¹² Главният прокурор зая-

ви, че „това, което става, ако действително е станало по начина, по който го разбираме, е абсолютно недопустимо и очевидно трябва да се вземат мерки“. До края на годината обаче не бяха обявени резултати от разследването на изнесените факти.

ЕСПЧ постанови през 2008 г. няколко решения, касаещи неприкосновеността на кореспонденцията и вмешателството в личния живот чрез специални разузнавателни средства. През годината ЕСПЧ за втори път се произнесе по дело, касаещо използването на специални разузнавателни средства (СРС). На 22 май 2008 г. по делото *Киров срещу България* Съдът отново намери нарушение на правото на личен живот и кореспонденция по член 8 от Конвенцията. Телефоните на жалбоподателя били подслушвани по искане на МВР. Съдът прие, че липсва независим орган, който да разглежда случаи на използване на СРС, а жалбоподателят не е имал начин да получи информация за телефонното подслушване и възможност да се защити.

През 2008 г. неприкосновеността на кореспонденцията на задържаните под стража лица в България бе предмет на важно решение на ЕСПЧ. По делото *Бочев срещу България* от 13 ноември 2008 г., Съдът намери нарушение на правото на неприкосновеност на личната кореспонденция (член 8 от Конвенцията) на задържаните. Той постанови, че българските власти систематично са проверявали неправната кореспонденция на задържаните лица, без тези проверки да са били „въз основа на закона“ по смисъла на Конвенцията - без да има съдебно разрешение, както изисква член 34 от Конституцията - и без проверките да са имали законна цел или да са съставлява пропорционални, най-малко увреждащи правото, средства. Проверките са правени въз основа на чл. 25, ал. 1 (1) от *Наредба № 2 за положението на обвиняемите и подсъдимите с мярка за неотклонение задържане под стража* (обн. 19.04.1999 г., действала до 2006 г.) и член 132д, ал. 3 (3) от *Закона за изпълнение на наказанията* (ЗИН), които дават възможност да се проверява цялата кореспонденция на задържаните, с изключение на тази с адвокатите им. С решение от 2006 г.¹³ Конституционният съд намери за неконституционна посочената разпоредба на ЗИН поради широката възможност за проверка на кореспонденцията на задържаните лица без оглед на личното им положение и общес-

¹² „Агенцията подслушва депутати, прокуратурата не знае“, Mediapool, 25.09.2008 г.

¹³ Решение № 4 от 18 април 2006 г. по к.д. № 11 от 2005 г., обн., ДВ, бр. 36 от 2 май 2006 г.

твената опасност, която дадена кореспонденция може да представлява. Този режим вече е променен, като новата разпоредба на чл. 178 от Правилника за прилагане на ЗИН предвижда, че кореспонденцията на задържаните под стража не подлежи на проверка.

Неприкосновеността на кореспонденцията на лишените от свобода бе предмет и на делото *Петров срещу България*, решение от 22 май 2008 г., ЕСПЧ прие, че проверката на кореспонденцията на жалбоподателя в затвора е имала "законна цел", да гарантира, че тя не съдържа материали, които биха могли да застрашат сигурността в затвора. Въпреки това, начинът, по който тази проверка се е извършвала върху цялата кореспонденция на жалбоподателя, без оглед на нейния характер, не е съизмерен, поради което Съдът намира нарушение на член 8 от Конвенцията. Той постанови, че е нарушен и член 14 от Конвенцията, който забранява дискриминацията. За разлика от женените затворници, неженените не били допускани да телефонират на партньорките си, въпреки че имат установен семеен живот и деца с тях.

Съдът се произнесе и по друго дело, свързано с неприкосновеността на кореспонденцията и дома - *Стефанов срещу България*, решение от 22 май 2008 г. Делото касае претърсването и изземването на компютърна техника от офиса на практикуващ адвокат. Полицията иззела целия компютър на жалбоподателя от офиса му, заедно с всички дискети, във връзка с разследване на престъпление, по което жалбоподателят бил заподозрян. ЕСПЧ намери, че макар и да са имали легитимна цел за изземването - разследване на престъпление, властите не са действали пропорционално. Разрешението за извършване на изземването било така широко формулирано, че позволило на полицията да иземе за цели два месеца цялата компютърна техника на адв. Стефанов, която съдържа и информация, представляваща служебна тайна по *Закона за адвокатурата*. Заедно с това Съдът намери, че по българското законодателство не съществува процедура за оспорване на законосъобразността на претърсването и изземването, поради което не е съществувало и ефективно правно средство за защита на жалбоподателя.

Защитата от домашно насилие също бе предмет през 2008 г. на дело срещу България пред ЕСПЧ. С решение от 12 юни 2008 г. по делото *Бевакуа и С. срещу България*, Съдът постанови, че държавата е нарушила правото на личен и семеен живот на двама български граждани, г-жа Бевакуа и малолетния ѝ син С.

Съдът намери, че българските власти в лице на полицията и прокуратурата не са предприели адекватни мерки за санкциониране на насилственото поведение на бившия съпруг на г-жа Бевакуа спрямо нея. Съдът критикува също така мудността на българския съд при произнасяне по привременните мерки за грижа за детето, което той е трябвало да направи незабавно, тъй като е имало обстоятелства, които са могли да се отразят вредносно на развитието му (агресивно поведение от страна на бащата). ЕСПЧ критикува неспособността на българските власти да осигурят защита на жалбоподателите в трудните обстоятелства около развода и агресивното поведение на бившия съпруг на г-жа Бевакуа. Въпреки че са били представени немаловажни доказателства за насилие в семейството, полицейските и прокурорските власти не са осигурили ефективна защита. Макар и да не са останали съвсем пасивни, те, нито са санкционирали, нито са взели други ограничителни мерки срещу неправомерното поведение на съпруга, което представлява отказ да осигурят незабавна защита на лица в нужда. Вместо това властите са счели, че такава помощ не е била необходима, защото се касаело за „личен спор“.

6. Свобода на мисълта, съвестта, религията и убежденията

През 2008 г. нямаше изменения в законодателството, регламентиращо отношенията между религиозните общности и държавата, както и пределите на правата на гражданите да упражняват религията си. Продължи да действа рестриктивният и дискриминационен *Закон за вероизповеданията*, приет на 20 декември 2002 г.

През декември стана публично известно, че решението на Европейския съд по правата на човека по делото на т.нар. „алтернативен синод“ на Българската православна църква, заведено по повод на насилственото изгонване на неговите свещеници от църквите през лятото на 2004 г.¹⁴ срещу България, няма да е в полза на българското правителство. Решението стана факт на 22 януари 2009 г. и има две главни последици от изпълнението му. Първата е,

¹⁴ Виж: БХК, Правата на човека в България през 2004 г., *Годишен доклад на Български хелзинкски комитет*, март 2005 г.

че *Законът за вероизповеданията* от 2002 г. трябва да бъде изменен, тъй като, според ЕСПЧ, нарушава член 9 от ЕКПЧ. Втората е, че държавата следва да намери начин - в тримесечен срок - да постигне „справедливо удовлетворение на претенциите“ на крилото на БПЦ, което не признава Максим за патриарх. Това означава най-малкото, че десетките свещеници, които бяха изгонени от църквите в резултат от полицейската акция на 20 срещу 21 юли 2004 г., ще трябва да бъдат върнати по местата им, а държавата ще се наложи, ако не се стигне до обединение на двете крила в Българската православна църква, да намери форма за признаване на т. нар. „алтернативен синод“.

Нарушенията на религиозните права на гражданите през 2008 г. бяха и по насоченост, и по тежест, подобни на тези, които бяха регистрирани през 2007 г.

През април имаше случай на закриване на НПО под предлог, че върши дейност, която е позволена само на регистрирани според *Закон за вероизповеданията* общности. Такъв е случаят с благоевградската група на т.нар. „ахмади“, едно течение в мюсюлманската религия. Тази група се беше регистрирала като НПО, защото през 2005 г. ѝ бе отказана регистрация като вероизповедание. Но на 29 април 2008 г. Върховният касационен съд ѝ отне статута на неправителствена организация, след като през 2005 г. и през 2007 г. на два пъти ѝ бе отказана регистрацията като вероизповедание под названието „Религиозна общност на ахмадите“. Софийският градски съд, отказвайки на ахмадите статута на вероизповедание, реши, че те са в състояние „да предизвикат разкол в средите на мюсюлманското изповедание“ и че тълкуването на Исляма, което те дават, е „нетрадиционно“ за страната ни. В печата и в електронните медии се появиха редица материали, описващи ахмадите като „опасна, тоталитарни и терористична секта“, нещо, което е в пълно противоречие с фактите. Мнозина наблюдатели изказват предположението, че както отказът ахмадийците да станат вероизповедание, така и заличаването им от списъците на НПО, се дължи на съпротивата на Главното мюфтийство, консултирало отрицателното становище, което Дирекция „Вероизповедания“ при Министерския съвет внесе по това дело.

На 21 април бе регистрирано ръководството на Главното мюфтийство с главен мюфтия Мустафа Алиш Хаджи, който заемаше и преди това този пост. Регистрацията бе пред-

шествана от конференция на мюсюлманското изповедание на 19 април, която бе свикана по разпореждане на Софийския градски съд, защото бившият главен мюфтия Недим Генджев спечели дело в ЕСПЧ, който обяви свалянето му от поста и намесата на държавата във вътрешните работи на мюсюлманското изповедание за противоречащи на чл. 9 от ЕКПЧ, а трима районни мюфтии - привърженици на Генджев - Шинаси Сюлейман, Рамадан Малеков и Ибрям Ислям заведоха дело, в което оспорваха редовността и законността на конференцията от 2005 г., избрала Мустафа Хаджъ за главен мюфтия и Басри Пехливан за председател на Висшия мюсюлмански духовен съвет. Оспорващият поста на главен мюфтия Недим Генджев и неговите привърженици твърдят, че и тук, както се е случвало неведнъж преди, е имало намеса на политическата власт и по-специално на ДПС, за да бъде утвърдено ръководство на Главното мюфтийство, удобно за тази партия и за правителството.

През декември един съд в Смолян взе решение да преустанови дейността на НПО „Обединение за ислямска религия и култура“. Официалният предлог за това бе, че организацията се занимава с непозволена за нея религиозна дейност, макар тя да е по идея религиозно-просветна и освен това проповядва идеи, които „не са традиционни за исляма у нас.“ Тази организация стана известна с това, че помогна на ученички от Девин да подадат жалба до Комисията за защита срещу дискриминация поради това, че смолянските училищни власти им забраняваха да носят мюсюлмански забранки докато са в училище.

През годината имаше редица случаи на прояви на враждебно отношение към някои религиозни общности както от страна на отделни граждани, политически и обществени сили, така и от страна на местни власти. Основни обекти на това враждебно отношение бяха, по една вече установила се лоша традиция, мюсюлманите и „Свидетелите на Йехова“.

Най-тежкият случай на проява на ненавист и омраза на религиозна основа бе побоят, нанесен над 53-годишния Хасан Салих Тахир, българин, изповядващ исляма, от село Богданица, разположено на двадесетина километра от Пловдив. На 11 септември 2008 г. рано сутринта в този град той бе нападат в гръб, бит до загуба на съзнание и оставен на улицата в безпомощно състояние, където по-късно бе намерен от други мюсюлмани, отиващи на сутрешна молитва в джамията. Самият побой стана

на улицата, много близо до молитвената сграда. На пострадалия бяха счупени челюстите, имаше рани по лицето и ръцете. По всяка вероятност престъплението е извършено от омраза, въпреки че досега няма данни извършителите да са намерени и привлечени към отговорност. Вечерта на деня преди инцидента, пред джамията е имало група от 15-20 младежи, които, съблечени до кръста, са викали пред джамията и са псували влизащите и излизащите от молитвения дом хора. Те са хвърлили камък, който е уцелил едно момче по главата. Събралите се за молитва хора се оплакали на полицаи, който минал по улицата, но полиция така и не дошла, а хулиганите си стояли, викали и оскърбявали хората, необезпокоявани от органите на реда.¹⁵

През февруари сградата на Главното мюфтийство бе „украсена“ с обидни за мюсюлманите надписи, изписани по току-що боядисаните стени на постройката. Това не е изолиран случай - според данни, предоставени от главния секретар на Главното мюфтийство Хюсеин Хафъзов, през последните 10 години, т.е. за времето от 1997 до 2007 г., са регистрирани повече от 50 случая на осквернени молитвени и административни сгради на мюсюлманското изповедание, при това във всичките 12 районни мюфтийства, но най-вече в Казанлък, Плевен и Варна. При това само в два-три случая са заловени извършителите, а останалите остават с „неизвестен извършител“. От Главното мюфтийство заявиха пред БХК, че, според техните впечатления, полицията остава в повечето случаи апатична към подобни прояви и води разследванията по-скоро формално. Както в случая с обидните надписи по сградата на Главното мюфтийство в София, така и в редица други подобни случаи, пресата съобщава за поругаването, но официални осъдителни реакции липсват.¹⁶

На 13 юни 2008 г. бе съобщено, че русенският Общински съвет е взел решение предишния ден, с което задължава кмета Божидар Йотов „да предприеме необходимите действия за преустановяване на звуковата агресия от уредбата на централната джамия „Саид паша“.¹⁷

¹⁵ За повече подробности вж. „За хората и насилието“, интервю с Хасан Салих Тахир, сп. Обектив, бр. 159, септември 2008 г.

¹⁶ За повече подробности вж. „Институциите замълчаха за поредното оскверняване на мюсюлманска сграда“, интервю с Хюсеин Хафъзов, сп. Обектив, бр. 152, март 2008 г.

¹⁷ В. Сега, 13 юни 2008 г.

Според мнозинството в местния парламент монтираната на минарето на джамията уредба представлява „локален източник на шум“ и кметът бе задължен да предприеме действия, за да отстрани този шум, съгласно предписанията на законодателството за защита от шума в околната среда. Решението бе прието по инициатива на съветниците от партия „Атака“ след иницирирана от тази партия подписка и след гостуване в Русе на лидера на тази партия Волен Сидеров. Така за пръв път в България сигнали, канещи вярващите на молитва, каквото е песнопението на имама от минарето на джамията, имащо същата природа, както и камбанения звън от черквите, бяха квалифицирани по очевидно дискриминационен начин като „шум“.

В няколко града на България продължиха да действат общински наредби, които ограничават правото на публично изразяване на религиозни убеждения. Те могат да засегнат много религиозни групи, особено такива, които са нови и още не са успели да придобият официално признание или пък групи, които са национално признати по реда на *Закона за вероизповеданията*, но нямат регистрирано подразделение в даден град. Според член 19 от *Закона за вероизповеданията* те могат да имат местни подразделения, ако в уставите им е предвидено това, а регистрацията на местно подразделение е въпрос на усмотрение на самото вероизповедание, което само трябва да уведоми местните власти, че в даден град има негов клон. В частност, този продължаващ проблем засегна особено „Свидетелите на Йехова“ и някои други малцинствени религиозни общности. В Бургас съответната общинска наредба в член 4, ал. 1 забранява „публичното изразяване на верски убеждения от представители на вероизповедания, които не са регистрирани по *Закона за вероизповеданията*“. Нарушението се наказва с глоба до 5000 лв. В Пловдив местната *Наредба за опазване на обществения ред* в своя член 7, ал. 1 забранява „демонстрации, религиозни и други масови и обществени мероприятия без предварително уведомяване на общината“, като вероизповеданията „могат да организират публична дейност и извън молитвените си домове при условията на тази наредба“, т.е. след като уведомят общината. По силата на тази пловдивска наредба и при едно много широко тълкувание на нейните разпоредби, на 8 август 2008 г. полицията състави „протокол за предупреждение“ на една членка на „Свидетели на Йехова“, която разговаряла с граждани на територията на Гребния канал -

Пловдив. В Бургас, по силата на цитираната наредба през лятото на 2008 г. един член на Свидетелите е бил предупреден от полицията, че при следващ случай ще бъде глобен с голяма глоба заради това, че е разговарял с граждани в Морската градина на града и им е предлагал религиозна литература. В Габрово през октомври двама членове на Свидетелите са били предупредени, че нямат право да разговарят с граждани на публични места между 14 и 16 ч. В Разград на семейство чужденци, привърженици на Свидетелите, е било позволено по телефона от лице, представило се за висш полицай в града, и им е казано, че ако не спрат с агитационната си дейност, ще бъдат изселени от страната.

В някои градове продължават публичните клеветнически атаки срещу „Свидетелите на Йехова“, като, както личи, тези атаки се ползват с благосклонността на местните власти, ако не са и пряко инспирирани от тях.

Във Варна и през 2008 г. общинската власт продължи с всички сили да пречи на строеж на молитвен дом на „Свидетелите на Йехова“. Това трае вече осма година, като общината и лично кметът Кирил Йорданов непрекъснато измислят пречки пред продължаването на строежа. На 16 юли Върховният административен съд потвърди решението на Административния съд - Варна, с което се отхвърля жалбата на „Свидетелите на Йехова“ срещу заповедта на общината за спиране на строежа на молитвения им дом. Публична тайна в града е изявлението на кмета, че докато той е на този пост, „Зала на царството“ във Варна няма да има.

В Бургас на 9 април 2008 г. общината изпрати до всички училища в града специално писмо, подписано от Йорданка Ананиева, заместник-кмет и председател на местната Комисия за борба срещу противообществените прояви на малолетните и непълнолетните, в което те бяха предупредени за „активизацията на нетрадиционни за страната ни християнски вероизповедания във връзка с предстоящите Великденски празници“. Директорите бяха задължени да запознаят учениците с приложения към писмото текст, наречен „Информация“, и да докладват за това в общината. В този текст са отправени неверни и клеветнически твърдения към „Свидетелите на Йехова“, към „Църквата на Исус Христос и на светиите от последния ден“ и към Евангелските петдесетни църкви в България. За Свидетелите например се твърди, че „[Р]езултатът от това внушение (става дума за агитацията на „Свидетелите на

Йехова“) в нередки случаи е депресия, психически разстройства и самоубийство“. За дейността на Петдесетните църкви, например, се казва, че „[Ч]есто пъти на техни сбирки посетители са изпадали в неестествени състояния на транс, говорейки несвързано на уж древни езици, а опасността да се получат психически отклонения след такъв сеанс е много вероятна“. Заключение на цитираната „Информация“ е недвусмислено клеветническо: „[Х]арактерно за гореизброените секти и други подобни религиозни формации е, че разединяват българската нация и я противопоставят на религиозен принцип“. Въпреки протестите на засегнатите религиозни общности, няма информация общината да се е извинила за клеветническите си твърдения. Характерен детайл в случая е, че Бургаският административен съд, с определение от 3 ноември 2008 г. оставя без разглеждане жалбата на „Свидетелите на Йехова“ срещу цитираното писмо на общината, мотивирайки се със смехотворния предлог, че „[О]т приложените доказателства не може да се направи извод за идентичност между описаните в информацията „Свидетели на Йехова“ и „Свидетели на Йехова в България“.

В Габрово през цялата късна есен на 2008 г. тече кампания, включваща подписки, шествия, публикации в местната и в централната преса срещу намерението на „Свидетелите на Йехова“ да си построят в този град молитвен дом. Тя бе активно поддържана и от в. „Атака“. Тази кампания включва местното православно духовенство, местните организации на ВМРО и на „Атака“ и очевидно се ползва с благосклонността на местната власт.

Във Велико Търново, през 2008 г. един съд даде ход на дело, водено от роднините на жена, член на „Свидетелите на Йехова“, за лишаването ѝ от дееспособност и поставяне под запрещение под предлог, че тя е „психически разстроена“, защото е член на „сектата „Свидетели на Йехова““. Публична тайна в града е, че истинският мотив на това дело е желанието на нейните роднини да придобият собствеността ѝ. Делото, чрез изявления на роднините ѝ, получи широка гласност в местната преса.

7. Свобода на изразяване

През 2008 г. положението със свободата на изразяване в България се влоши поради комбинация от стари проблеми и нови тенденции, засягащи всички форми на проява на това чо-

вешко право. Никакви промени не настъпиха в проявата на тенденциите, които БХК наблюдава от години във функционирането на медиите. Най-общо, те могат да бъдат обособени в 12 категории, които специалният правозащитен мониторинг на БХК откри и през 2008 г.:

- Неясна собственост на медиите, непрозрачен произход на капитала, което препятства идентифицирането на много от играчите на това поле и поемането на ясни отговорности;
- Автоцензура на журналистите, особено в частните медии, причина за която са както икономически, така и политически интереси;
- Агресивно вмешателство от страна на пиар агенциите, което превръща медиите в пространство за откровено корпоративни интереси;¹⁸
- Увеличаване на полето на рекламата, както пряко, така и чрез опосредстващи механизми и тяхното контролиращо въздействие върху съдържанието на публикациите и независимостта на журналистите;
- Разнообразни форми на политически натиск на държавата и отделни парламентарно представени партии;
- Силно изразени и широко разпространени расизъм, ксенофобия, сексизъм и предразсъдъци към религиозни и сексуални малцинства;
- Провал на регулатора в лицето на Съвета за електронни медии да приложи закона относно контрола над радио и телевизионни оператори, които грубо го нарушават;
- Бездействия на етичните комисии по печат и в електронните медии в случаите на явни нарушения на техните етични кодекси;
- Свиване на гражданския дискурс в медиите;
- Значителен произвол от страна на държавни и общински органи в достъпа до информация;
- Насилия над журналисти, бездействие на разследващите органи;
- Продължаващи опити за цензура в интернет.

Заедно с тези стари проблеми, които БХК е отбелязвал нееднократно, през 2008 г. се очерта едно ново и невиджано досега тяхно проявление, което ги поставя на качествено ново равнище. Те се свеждаха до крайни форми на физическо насилие над хора заради тяхното слово, груби намеси на държавата в контрола над интернет публикации и уволнения на журналисти от популярни медии заради засягане на икономически интереси.

В един от най-фрапиращите случаи на поръчкови убийства, на 7 април бе убит от наеман убиец Георги Стоев, автор на романизиранни описания на събития и личности от подземния свят, включително такива, свързани с хора, заемащи в миналото високи управленски постове. Сам участник в структурите на организираната престъпност, Стоев заявяваше и пишеше, че тя е създадена от бивши номенклатурни кадри от времето на комунистическия режим и служители на тайната полиция. Приживе той на няколко пъти заяви публично, че е готов да свидетелствува срещу видни хора от подземния свят, но прокуратурата и органите на МВР не са откликнали на тези негови желания. До края на 2008 г. извършителите на това престъпление не бяха разкрити.

На 22 септември 2008 г. вечерта няколко маскирани лица, които се представили за полицаи, счупиха с чукове и метални пръти краката и ръцете на Огнян Стефанов, главен редактор на сайта „Фрог нюз“. С името на този журналист се свърза поддържането на сайта „Опасните новини“. В него бяха публикувани серия от материали за дейността на българските служби за сигурност, както и за личния живот на президента Георги Първанов. Няколко седмици по-рано Държавната агенция „Национална сигурност“ (ДАНС) използва неформален натиск, за да принуди собствениците на сайта да го закрийт, което те направиха. Един журналист бе задържан и разпитван в ДАНС продължително време, а синът на Стефанов бе заплашен. В разразилия се няколко дни по-късно скандал с изземането на разпечатки и подслушване на разговори по мобилни телефони от ДАНС името на Огнян Стефанов бе споменато, наред с други, сред обектите на подслушване.¹⁹ До края на годината извършителите на побоя не бяха установени. Заместник-главният редактор на сайта „Фрог нюз“ заяви, че след побоя над Стефанов е получил анонимни зап-

¹⁸ Виж по-подробно: БХК, Преструктуриране на публичността, София, 2005 г.

¹⁹ Виж по-горе: *Неприкосновеност на личния и семейния живот, жилището и кореспонденцията*

лахи по телефона, че „може да му се случи същото“.²⁰

През ноември популярният водещ на сутрешния блок на „Нова телевизия“ Георги Коритаров бе внезапно уволнен. Ръководството на телевизията цитира неясни мотиви като „неспазването от страна на водещия на принципите на журналистическия плурализъм и използването на телевизионния екран за лични цели“. Според самия Коритаров уволнението му е резултат от засягането на интересите на компанията „Лукойл“ няколко дни по-рано чрез даване думата на бизнес дама, която разкрива незаконни и нелоялни действия на компанията. „Лукойл“ разпространи съобщение, в което заяви, че „уволнението до голяма степен е в резултат на нашето настояване, за което благодарим на ръководството на Нова телевизия“. Тази компания е щедър рекламодадел на много медии в България. Със специална декларация от 21 ноември БХК се обърна към СЕМ да упражни правомощията си по закон „във връзка с възникналите сериозните съмнения за извънпрофесионални мотиви при уволнението на един от водещите български телевизионни журналисти“.²¹

През годината продължи концентрацията на капитала в електронните и в печатните медии.²² Електронните медийни конгломерати от типа на каналите „Диема“, „Ринг“ и TV2 създадоха огромна концентрация на медийно време, което дава възможност за разгръщане на рекламния пазар. Има градове в страната, в които кабелните мрежи са изкупени от един или двама собственици, което поставя зрителя в ситуация на информационен монопол. Промяната на собствеността на „Нова телевизия“ и на Тв7 доведе до доминиране на културата на забавлението, а релевантни на демократичния дебат жанрове бяха изместени. След уволнението на Георги Коритаров дискусияният формат остана само в предаването на „Сеизмограф“ на БТВ и „На четири очи“ по „Нова телевизия“. Наличието на новата RE:TV и телевизия „Европа“, които са ориентирани към повече информация и публицистика не успяха да променят ситуацията с плурализма на гласовете в информационното пространство поради слабата им гледаемост. Дори появата на но-

²⁰ В. Дневник от 25.09.2008 г.

²¹ „Декларация на БХК по повод уволнението на журналиста Георги Коритаров“, на: <http://www.bghelsinki.org/index.php?module=news&lg=bg&id=1826>.

²² Виж по-подробно: БХК, Как и защо спря Радио Нова Европа, София, 2007 г.

вите онлайн издания не оказа очакваното въздействие за демократизиране на публичното пространство.

Към монополните позиции в печата на ВАЦ-овите издания, които повече от 10 години доминират рекламния пазар, се прибави и новият играч в лицето на „Нова българска медийна група“. Освен закупуването на вестници - „Монитор“, „Телеграф“, „Политика“, тази групировка вече притежава и част от ИПК. Публична тайна е връзката между новите играчи и ДПС, което силно застрашава етичните стандарти на информацията, въвеждайки корпоративни и политически интереси. Крайно националистическата партия „Атака“ на свой ред продължи да има за свой рупор телевизия СКАТ и вестник „Атака“.

През декември Съветът за електронни медии (СЕМ) направи мониторинг на БНР, програма „Хоризонт“ и предаването „Неделя 150“. В разпространения доклад на СЕМ се отбелязва продължаващото отсъствие на гласовете на хората в неравностойно положение, на сексуалните и етнически малцинства в националния ефир, дефицити, които БХК неведнъж със загриженост е отбелязвал. През януари 2009 г. СЕМ организира дискусия за враждебното слово в медиите, от която стана ясна твърде слабата и неефективна роля на регулатора в санкционирането на това слово. Органите за саморегулация също останаха пасивни към този сериозен проблем на българските медии. В един скандален и изключително конфузен за българската медийна общност случай, през май 2008 г. най-престижната журналистическа награда „Черноризец Храбър“ за млад журналист бе дадена на Калин Руменов, който често използва расистка реч срещу роми. Наградата е учредена от Съюза на издателите. В края на август няколко международни организации протестираха срещу даването на наградата на расист.²³ На 10 септември представители на медийната групировка ВАЦ, която притежава най-големите всекидневници, се присъединиха към протеста. Няколко дни след това Съюзът на издателите и Академия „Черноризец Храбър“, която действа като жури, изтеглиха обратно наградата.

През 2008 г. свободата на словото в България бе предмет на важно решение на ЕСПЧ - делото *Канджов срещу България*, от 6 ноем-

²³ Виж: "International Journalist Organization Condemns Granting of Award to Bulgarian Racist", at: <http://www.wiesenthal.com/site/apps/s/content.asp?c=IsKWLBpJLnF&b=4442915&ct=6270969>.

ври 2008 г. Г-н Канджов бе арестуван през 2000 г. за това, че издигнал плакати срещу тогавашния министър на правосъдието, Теодосий Симеонов, на които настоявал за оставката му, наричайки го „топидиота в правителството“. Г-н Канджов бил задържан за четири дни по обвинение в хулиганство и клевета и осъден на четири месеца затвор условно. По-късно бил оправдан от по-горните инстанции, които не приели, че използването на думата „топидиот“ дискредитира министъра. ЕСПЧ намери, че арестът на г-н Канджов е бил незаконен и в грубо нарушение на член 5 от Конвенцията, тъй като престъплението клевета тогава се преследвало само по тѣжба на пострадалия и обвинение в него следователно не е могло да бъде основание за задържане, а по отношение на обвинението за хулиганство, арестът е незаконен, защото г-н Канджов не е призовавал към насилие и не е нарушавал общественя ред. Съдът намери още, че арестът на г-н Канджов за почти четири дни е много грубо нарушение на правото на свободно изразяване по член 10 от Конвенцията. Издигането на плакати за оставка на министъра е в правото на жалбоподателя, което включва право на засилено критично отношение към висшите публични служители. Действията на правителството в едно демократично общество следва да са под постоянен обществен контрол, което изисква висшите служители да не прибегват до наказателни репресии срещу своите критици.

През 2008 г. и свободата на пресата провокира решение на ЕСПЧ - *Иванова срещу България*, от 14 февруари 2008 г. Жалбоподателката, журналистка във в. „24 часа“, публикувала през 2001 г. съобщение, че М.Д., известен депутат, бил в списъка с „кредитните милионери“ на БНБ. М.Д. завел дело за клевета срещу Иванова и съдът я намерил за виновна поради това, че публикувала невярна информация и не проверила надлежно източниците си преди публикацията. Наложили ѝ глоба от 500 лв. и я осъдили да заплати на М.Д. обезщетение от 2000 лв. ЕСПЧ отказа да намери нарушение на свободата на словото, като се позова на баланса между свободата на словото и репутацията на другите, в светлината на това, че в случая става въпрос за *фактически твърдения*, които подлежат на проверка и доказване, за разлика от *оценъчните изявления*. Съдът подчерта, че свободата на пресата трябва да се упражнява с нужната отговорност и добросъвестност за осигуряване на достоверна информация. Съдът взе предвид няколко фактора - както е формулирала изявление-

то си, Иванова е заблудила читателите, че се основава пряко на официалния списък на БНБ, и не е посочила, че просто възпроизвежда чужди твърдения; тя не е успяла да докаже истинността на твърденията от нея факти; не е проверила верността на фактите с дължимата журналистическа грижа и чрез достоверни източници, а е бързала да публикува новина; широкото разпространение на статията; местните съдилища са я освободили от наказателна отговорност и са ѝ наложили минималния размер глоба и обезщетение, съобразено с нейните доходи.

8. Достъп до информация²⁴

През 2008 г. бяха предприети важни изменения в международноправната и националната законодателна рамка на достъпа до обществена информация. Същевременно, продължи воденето на съдебни дела срещу откази на националните институции да предоставят информация. Много от тях са свързани с достъп до информация, която засяга търговски взаимоотношения на публични институции с фирми. Често отказвана дори на разследващи журналисти, тази информация би спомогнала за установяването на практики на прозрачност и почтеност и би способствала за превенция на корупцията.

Имаше изменения и в регулацията, свързана със защитата на личните данни. Чрез подзаконов акт, наредба на министъра на вътрешните работи и председателя на Държавната агенция за информационни технологии и съобщения (ДАИТС), бе създаден ред за улеснен достъп до данни, свързани с електронните съобщения на хората. Наредбата бе атакувана по съдебен ред от неправителствената организация Програма Достъп до информация (ПДИ) като противоречаща на *Конституцията* и *Европейската конвенция за правата на човека*.

Международно законодателство

След повече от две години кампания, на 27 ноември 2008 г., Съветът на Европа прие първия в света международен правнозадължителен

²⁴ Главата е основана на информация от Програма Достъп до информация. За повече подробности, виж Състоянието на достъпа до информация в България 2008 г., достъпен на: http://www.aip-bg.org/annual_rep_bg.htm.

лен документ, гарантиращ достъпа до информация от публичните институции. Това е *Европейската конвенция за достъп до официални документи*.²⁵ През 2009 г. конвенцията ще бъде открита за подписване от страните-членки на Съвета на Европа.

Изработването на текста на конвенцията започна през януари 2006 г. и бе съпроводено от мащабна кампания от страна на трите наблюдаващи граждански организации - Access Info Europe, Article 19 и OSI Justice Initiative. Конвенцията цели залагане на общи стандарти, които да гарантират достъпа до информация във всяка от страните.

В България, ПДИ беше застъпник в международната кампания за създаване на по-високи стандарти в областта на достъпа до информация, които да бъдат отразени в текстовете на конвенцията. ПДИ се обърна с писмо до членовете на българската делегация в Парламентарната асамблея на Съвета на Европа на 24 септември 2008 г. Писмото призоваваше членовете на делегацията да подкрепят становището на докладчика на Комисията по правни въпроси и човешки права г-н Клаас де Врис на редовната сесия на Парламентарната асамблея на Съвета на Европа (29 септември - 3 октомври 2008 г.), на която бе планиран дебат и гласуване на проектостановище за конвенция на Съвета на Европа за достъп до официални документи.

Българско законодателство

На 5 декември 2008 година в „Държавен вестник“ бяха обнародвани изменения и допълнения на *Закона за достъп до обществена информация* (ЗДОИ). През март 2008 г. парламентарната Комисия за борба с корупцията инициира консултативен процес за изработване на законопроект за изменение и допълнение на ЗДОИ с цел по-ясно регламентиране на ограничението на правото на достъп, свързано с търговската тайна. Като представители на неправителствения сектор с най-голям опит в областта на свободата на информация, за участие бе поканен екипа на Програма Достъп до информация. На 28 май 2008 г. в Народното събрание бе внесен законопроект за изменение и допълнение на *Закона за достъп до обществена информация* от Мартин Димитров и група народни представители от СДС. Още един

проект на закон за изменение и допълнение на ЗДОИ бе внесен на 4 юли 2008 година от Комисията за борба с корупцията. Текстовете на проектите бяха обединени и в края на годината ЗДОИ беше изменен. Основните моменти в приетите изменения на ЗДОИ са:

- Разширяване на кръга на задължените субекти чрез включването на териториалните звена на органите на власт; физическите и юридическите лица, получаващи средства от фондове, проекти или програми на Европейския съюз; финансирани или контролирани от държавата търговци.
- Въвеждане на изискване институциите да публикуват обществена информация онлайн.
- Стриктно обвързване на понятието „търговска тайна“ с възможността за нелоялна конкуренция между търговци и въвеждане на задължение за посочване на обстоятелствата, които водят до такава.
- Въвеждане на проверка за наличие на надделяващ обществен интерес от разкриването на информация, която би представлявала търговска тайна.
- Превръщането на задължението за предоставяне на частичен достъп от желание в императив.

Направените промени напълно съответстват на европейските стандарти, включително на новоприетата *Конвенция за достъп до официални документи* на Съвета на Европа.

През януари 2008 г. бе приета *Наредба № 40* на МВР и ДАИТС за съхраняването и предоставянето на данни от мобилните и интернет оператори. Наредбата бе посрещната с вълна от възмущение и критики от страна на гражданското общество и бизнеса поради сериозното вмешателство в личната неприкосновеност и кореспонденцията. Според текстовете на самата наредба тя бе приета в изпълнение на *Европейската директива 2006/24/ЕО*. Съгласно нея т.нар. предприятия, предоставящи обществени електронни мрежи и услуги, са длъжни да запазват данните за всяко мобилно повикване: дата и час, място и страни по комуникацията, както и за всяко електронно съобщение (чрез интернет). С жалба, подадена на 19 март 2008 г. до ВАС, Програма Достъп до информация постави въпроса за законността и конституционността на така приетата наредба. Тричленен състав на Вър-

²⁵ Достъпна на: http://www.aip-bg.org/documents/coe_convention_aod.htm.

ховния административен съд отхвърли жалбата с решение от 17 юли 2008 г., без да се произнесе по наведените в нея аргументи за противоречие с чл. 32 и чл. 34 от Конституцията, както и с чл. 8 от Европейската конвенция за правата на човека. Това решение бе атакувано с касационна жалба и в свое решение от 11 декември 2008 г. петчленен състав на ВАС прие, че нормата на чл. 5 от наредбата не поставя никакви ограничения по отношение на данните, до които се разрешава достъп чрез компютърен терминал, а изразът „за нуждите на оперативно-издирвателната дейност“ е много общ и не дава гаранции за спазване на чл. 32, ал. 1 от Конституцията, гарантиращ неприкосновеността на личния живот. Също така не се поставят условия, препятстващи злоупотреба с възможността да се нарушават конституционно гарантирани права на гражданите. Не е предвидено препращане към специалните закони - *Наказателно-процесуалният кодекс, Законът за специалните разузнавателни средства и Законът за защита на личните данни, в които са конкретизирани предпоставките за допускане на достъп до определени данни, свързани с личния живот и личните данни.* С тези мотиви петчленният състав на съда отмени решението на предходната инстанция, както и спорния чл. 5 от наредбата.

Практика по Закона за достъп до обществена информация

Програма Достъп до информация вече 12 години наблюдава практиките по свобода на информацията в България. Опитът показва, че информацията, която се търси от заявителите, варира в широки граници. Повечето от случаите, които са консултирани от екипа на програмата, отразяват конкретни случаи на нарушаване правото на достъп до информация. Друга част са свързани с нарушения на правото на защита на личните данни. Има и случаи, в които се констатира нарушение на правото да се търси, получава и разпространява информация в по-общ смисъл. Наблюденията на ПДИ през изминалата година, показват, че търсещите информация все по-често изявяват желание да защитят нарушеното си право на достъп до информация в съда.

В един от тези случаи, с помощта на ПДИ, бе обжалван отказ на главния секретар на община Варна да предостави достъп до длъжностните характеристики на кмета на общината, главния секретар, директора на дирекция "Со-

циални дейности и жилищно настаняване“ и на управителя на ОП „Спортни имоти“. В друг случай главният секретар на община Варна отказа да предостави достъп до договор, сключен между общината и Областната дирекция на МВР за охрана на обществения ред на територията на община Варна. Отказът бе с мотив, че исканата информация засяга интересите на трето лице (а именно полицията) и няма неговото изрично съгласие за предоставяне на информацията. Основният аргумент в жалбата бе, че съгласно чл. 31, ал. 5 от ЗДОИ не е необходимо съгласие на трето лице в случаите, когато то е задължен субект и отнасящата се до него информация е обществена информация по смисъла на закона. В случая тази хипотеза е налице, тъй като самото трето лице - Областната дирекция на МВР - е задължен субект по ЗДОИ в качеството на държавен орган по смисъла на ЗДОИ.

През годината бе отбелязан напредък по проблема с неизпълнението на съдебни решения от страна на администрацията. След подаване на молба, изготвена от ПДИ, Върховният административен съд (ВАС) наложи на министъра на вътрешните работи глоба в размер на 200 лв. за неизпълнение в продължение на цяла година на задължение по *Закона за достъп до обществена информация*, произтичащо от влязло в сила решение на ВАС. Неизпълнението от страна на министъра се изразяваше в липса на произнасяне по заявление на Йордан Тодоров (журналист от в. „168 часа“), след като с решение от юли 2007 г. неговият първоначален отказ бе отменен и преписката му бе върната за ново произнасяне. В мотивите си магистратите отхвърлят довода на министъра, че закъснението се дължало на забавяне при изпълнение на процедура за търсене на съгласието на трето засегнато лице, тъй като и към настоящия момент (юли 2008 г.) липсват доказателства министърът да се е произнесъл по заявлението на журналиста. Решението на съда от 9 юли 2008 г. е първото съдебно решение в практиката на ПДИ, с което се налага глоба на орган на изпълнителната власт за неизпълнение на задължение по ЗДОИ.

В друго дело, решено през 2008 г., съдът прие, че информацията за договора, сключен между Държавната агенция по туризъм (ДАТ) и частна фирма за изпълнение на щанд, с който България е била представена на международната туристическа борса „Уърлд травел маркет 2007“ в Лондон, е обществена. До този извод стигна състав на Административния съд - София-град в решението си по делото от

11 юни 2008 г. Отказът на председателя на ДАТ бе мотивиран с простото посочване, че информацията засяга интересите на трето лице (въпросната фирма) и липсва нейното съгласие за предоставянето ѝ, както и че същата представлявала търговска тайна, тъй като в сключения договор съществувала клауза за конфиденциалност.

В мотивите на решението е посочено, че информацията за представянето на страната ни като атрактивна дестинация и рекламирането на туризма в България е от особена важност за множество граждани. Отбелязано бе още, че към момента договорът е прекратен и не действа между страните, поради което те са обвързани с уговорките в договора само до момента на прекратяването му. В тази връзка съдебният състав намира, че председателят на ДАТ не е обвързан с посочените клаузи за конфиденциалност и е следвало да предостави поисканата информация.

Важно за защитата на правото на информация през годината бе решението, с което петчленен състав на ВАС прие разширително тълкуване на израза „описание на исканата информация“ и по този начин пресече погрешната съдебна практика, според която, когато първоначалното искане за достъп до информация е формулирано като искане за предоставяне на достъп до документ, то не било налице искане за достъп до обществена информация, тъй като не съдържало описание на исканата информация по смисъла на ЗДОИ. Така с решение от 24 юли 2008 г. бе отменено решението на тричленен състав на ВАС, както и отказа на министъра на културата да предостави достъп до обществена информация на Юрий Вълковски относно копие от заповед за назначаване на работна група по изготвянето на наредба, посочена в *Закона за закрила и развитие на културата*. В мотивите си магистратите посочват, че тричленният състав неправилно е приел, че така, както е формулирано първоначалното искане - предоставяне на копие от заповед - не е налице искане за достъп до обществена информация, тъй като не съдържало описание на същата в съответствие със ЗДОИ. Подобен извод е в противоречие с разпоредбата на чл. 26, ал. 1, т. 3 от ЗДОИ, според която една от формите за предоставяне на достъп до обществена информация са копия на хартиен носител, което в буквален смисъл е достатъчно, за да се приеме, че след като се иска предоставяне на копие от заповедта, е налице валидно искане по ЗДОИ за

предоставяне на достъп до исканата обществена информация. При това наименование то на същата - за назначаване на работната група по изготвянето на проект на наредба, посочена в чл. 5, ал. 4 от *Закона за закрила и развитие на културата* - съдържа самото описание на исканата информация, която трябва се съдържа в посочената форма - копие от заповедта.

В друго свое решение от 22 октомври 2008 г. съдът постанови, че информацията относно изплатените суми от община на местни средства за масова информация за публикации - решения, заповеди, обяви, покани, протоколи и други актове на общината - е обществена информация по смисъла ЗДОИ и следва да бъде предоставена при поискване. Същата не може да бъде отказвана на основание, че достъпът засяга интересите на трети лица и няма тяхното изрично съгласие, тъй като в тези случаи средствата за масова информация, макар и търговски дружества, осъществяващи свободна икономическа дейност, извършват дейност по обнародване и разгласяване на актовете на общината, финансирана със средства от общинския бюджет. Ето защо медиите не са трети лица по смисъла на чл. 31, ал. 2 от ЗДОИ, а задължени субекти по смисъла на чл. 3, ал. 2, т. 2 от ЗДОИ. До този извод стигна състав на ВАС по делото на сдружение „Център на неправителствените организации в Разград“ срещу отказ на кмета на община Разград. С тези мотиви магистратите от ВАС отмениха решението на Административния съд - гр. Разград и вместо него постановиха отмяна на отказа на кмета и връщане на преписката на същия за изпълнение на съдебните указания по приложение на закона.

С решение от 11 септември 2008 г. състав на Административния съд София-град отмени отказа на главния секретар на Министерството на околната среда и водите (МОСВ) Тамер Бейсимов да предостави на Националното движение „Екогласност“ достъп до протокола от заседанието на Националния съвет по биологично разнообразие, проведено на 25 ноември 2007 г., когато с два гласа не бе включена буферната зона на Рила в НАТУРА 2000. Нещо повече, съдът задължи МОСВ в 14-дневен срок от влизане в сила на решението да предостави искания документ. С постигнатата чрез българския съд прозрачност, природозащитниците очакват да се спаси буферната зона на Националния парк Рила от започналото бетониране.

9. Свобода на сдружаването и мирното събрание

През 2008 г. ограниченията на властите срещу правото на мирно събрание бяха по-малко в сравнение с 2007 г.²⁶ Въпреки това, мирни събрания на представители на македонците в България бяха ограничени, както и през други години. На 4 март представители на сдружение ОМО Илинден уведомиха кмета на Сандански, че планират публично събитие на гроба на Яне Сандански на Роженския манастир от 10:30 до 15:00 часа на 20 април, за да отбележат годишнината от неговото убийство с полагане на венци и литературно-музикална програма. На 17 март те получиха отговор от кмета, в който събитието се разрешава само за половин час - между 10:30 и 11:00 часа, и само в частта за полагане на венци под предлог, че на същия ден, в същите часове като поисканите и на същото място ще се провеждат чествания, организирани от гимназията „Яне Сандански“ в гр. Сандански. По сведения на активистите на ОМО Илинден мероприятията на училището всъщност са планирани за следващия ден. Това разпореждане на кмета бе обжалвано пред Районния съд - Сандански, който отказа да направи преглед за законосъобразност, като се аргументира, че кметът не е забранил, а само е ограничил времево събитието и че само забраните на кмета са предмет на преглед за законосъобразност. На 20 април коли на активисти на ОМО Илинден бяха спирани на път за Роженския манастир за проверки. На мястото на събитието присъстваха около 30 полицаи. Един от тях се опита безуспешно да премахне лентата от венеца, който бе поставен на гроба.

На 27 юли 2008 г. сдружение ОМО Илинден успя да проведе планираните чествания по повод 105-годишнината от Илинденското въстание в местността „Самуилова крепост“, но отново при засилено полицейско присъствие. На 12 септември 2008 г. в Благоевград активисти на ОМО Илинден проведоха шествие в памет на загиналите македонци от твърдения от Македония български геноцид. Още преди започване на шествието благоевградската полиция иззе единия от лозунгите

на организацията, който съдържаше надпис „12.09. - ден на геноцида на македонците в България“.

След като ОМО Илинден положиха венци и плакат с надпис „ОМО Илинден“ върху паметника на Гоце Делчев, цивилно лице взе така положения транспарант и се опита да го стъпче с крака. Активистите успяха да вземат лозунга от него, в отговор на което той започна да ги псува и обижда - сцена, която се разигра на около 40 метра от полицейските служители, които бяха изпратени на събитието. По време на това честване полицейски служители поискаха от Атанас Урдев, сподвижник на ОМО Илинден, да им предаде фотоапарата си, с който правеше снимки на събитието. Урдев отказа, заради което бе отведен в едно от полицейските управления в Благоевград, където апаратът му беше насилствено отнет. След като полицаите извадиха и осветиха фотолентата, апаратът бе върнат на Атанас Урдев и той бе освободен.

Представителите на политическата партия ОМО Илинден Пирин, подкрепяна основно от македонци, съобщиха, че не са им били забранявани мирни събрания през годината и че са имали възможност да проведат такива както на закрито, така и на открито. Те обаче съобщиха, че на събранията им на открито през първата половина на годината е имало много полицаи, които са ги заснемали с камери.

През април правителството предприе нова кампания за призоваване на членове на ОМО Илинден Пирин в полицейските управления, за да се проверяват техните подписи под учредителните документи. Тези привиквания бяха по същество един продължаващ тормоз над македонците в България. На връх нова година (2008/2009) клубът на партия ОМО Илинден Пирин в Гоце Делчев бе издраскан с надписи „ХОМО“ и пречупени кръстове. Това е третото нападение над този клуб от 2005 г. насам. При предишните нападения полицията отказа да реагира, въпреки че бе сезирана.

Комитетът на министрите на Съвета на Европа и през 2008 г. изведе като систематичен порок липсата на разрешение на проблема с регистрацията на политическа партия на македонците. Проблемът ще продължи да бъде разглеждан до изпълнението на решенията на ЕСПЧ по делата *ОМО Илинден Пирин и други* (2005 г., окончателно 2006 г.) и *ОМО Илинден и други* (2006 г.). Аналогичен проблем Съдът констатира по делото *Жечев срещу*

²⁶ Виж: БХК, Правата на човека в България през 2007 г., Годишен доклад на Български хелзинкски комитет, март 2008 г.

България (2007 г.) и по неговото изпълнение.

Друг системен недостатък на българската правосъдна система е и липсата на ефективно правно средство за защита за нарушения на правото на мирно събрание (вж. делото *Зелени Балкани срещу България - 2007 г.*). Този проблем ще продължи да бъде изследван по делото на *ОМО Илинден и Иванов* (2005 г., окончателно 2006 г.) във връзка с изготвянето на новия *Закон за събранията, митингите и манифестациите* от Министерството на правосъдието.

10. Условия в местата за лишаване от свобода

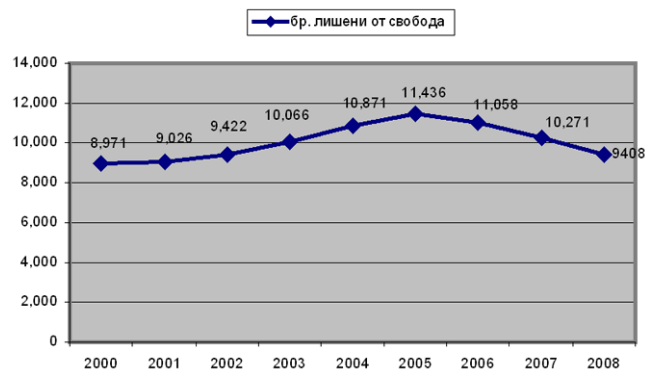
Условията в много от местата за лишаване от свобода в България през 2008 г. бяха нечовешки. Въпреки многото решения на Европейския съд по правата на човека и препоръките на Европейския комитет за предотвратяване на изтезанията, отправени в публикувания през февруари 2008 г. доклад за посещението на Комитета през 2006 г.,²⁷ системата не показва необходимата динамика по посока към промяна.

Затвори

В България функционират общо 13 затвора, осем от които за рецидивисти, три за не рецидивисти, един за жени и един за непълнолетни. Към затворите са обособени общо 23 общежития от открит, преходен и закрит тип с по-леки режимни условия. В периода от 2000 до 2005 г. броят на лишените от свобода непрекъснато се увеличаваше, което доведе до голяма пренаселеност на повечето от корпусите на затворите. През 2006 и 2007 г. започна обратен процес на намаляване на затворниците, който продължи и през 2008 г. Към 31 декември 2008 г. лишени от свобода в затворите на България са били 9408 лица, като намалението спрямо 31 декември 2007 г. е с 8.4%. Графиката по-долу показва динамиката на броя на лишените от свобода в затворите и затворническите общежития през периода от 2000 до 2008 г.:

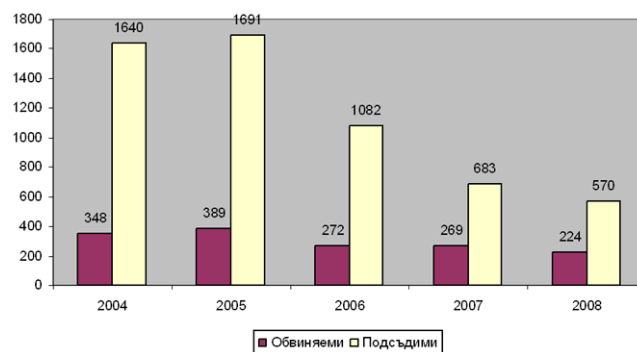
²⁷ CPT, Report to the Bulgarian Government on the visit to Bulgaria carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 10 to 21 September 2006, 28 February 2008, достъпен на: <http://www.cpt.coe.int/en/states/bgr.htm>.

Брой лишени от свобода към 31 декември по години

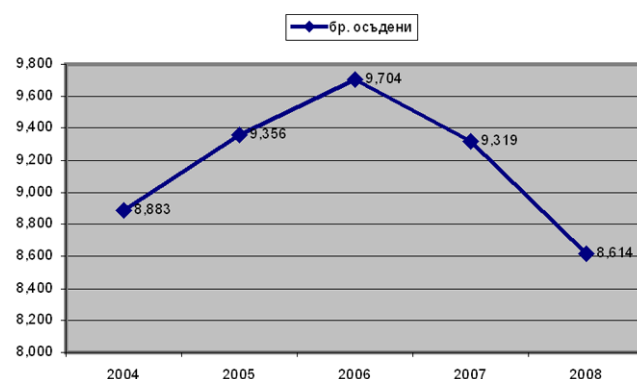
Броят на обвиняемите и подсъдимите лица в затворите също продължи да намалява след 2005 г. Графиката по-долу отразява динамиката на броя на обвиняеми и подсъдими в затворите през последните пет години:

Динамика на обвиняемите и подсъдимите лица в затворите към 31 декември по години

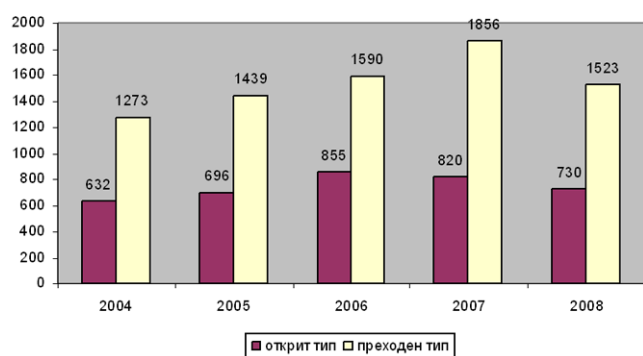
След 2007 г. броят на осъдените лица в затворите също започна да намалява, като през последната година то е по-голямо в сравнение с намаляването към края на 2007 г. спрямо края на 2006 г. Графиката по-долу показва динамиката на броя на осъдените лица през последните пет години:

Брой осъдени към 31 декември по години

След измененията на *Закона за изпълнение на наказанията* от 2002 г. започна процес на извеждане на осъдени лица с добро поведение от корпусите на затворите в затворнически общежития. За тази цел бяха занижени режимните изисквания за настаняване в общежития от открит тип и се въведоха в експлоатация общежития от преходен тип. Това доведе до постепенно увеличаване на броя на лишените от свобода в тези общежития. Графиката по-долу представя динамиката на броя на лишените от свобода в общежитията от открит и преходен тип за периода от 2004 до 2008 г.:

Динамика на лишените от свобода в общежития от открит и преходен тип към 31 декември по години

До края на 2007 г. броят на лишените от свобода в общежитията от преходен тип отбелязва устойчива тенденция към увеличаване. За пръв път през 2008 г. обаче този брой започна да намалява, като пряко следствие от общото намаляване на броя на осъдените лица през последните години. Същата закономерност се наблюдава и при броя на лишените от свобода в общежитията от открит тип, но намаляването в тях започна от предходната година. Въпреки намаляването на броя на лишените от свобода, недостигът на жилищна площ продължи да бъде основен проблем пред пенитенциарната система в страната. Стратегията за по-голяма използваемост на затворническите общежития все пак доведе до намаляване на пренаселеността в повечето от корпусите на затворите за рецидивисти и на общежитията от закрит тип. За сметка на това обаче, местата в някои от общежитията от открит и преходен тип се оказаха недостатъчни и в някои от тях броят на лишените от свобода надхвърляше капацитетните им възможности.

Материалните условия в много от затворите бяха нечовешки. През последната година най-критично бе положението в корпусите на затворите в Плевен, Варна, Пловдив и Бургас,

където в килии за рецидивисти се падаха не повече от два кв.м на обитател, а непокритата площ бе дори по-малка от един кв.м. В най-пренаселените помещения често съжителстваха 15-20 лишени от свобода, което налагаше монтиране на леглата едно над друго на два и понякога на три етажа. В осем от 13-те затвора в страната килиите нямат санитарни възли, през деня една действаща тоалетна се ползва от 30 до 50 затворници, а през нощта се използват кофи за удовлетворяване на физиологичните нужди. Основните сгради на повечето затвори са строени преди Втората световна война. Въпреки спешната необходимост от реконструкции и ремонти, средствата, които са се отделяли за това през последните години, са били крайно недостатъчни. След присъединяването на България към ЕС управленските стратегии за цялостна реформа на затворите все още остават неизпълнени, а усилията на професионалното ръководство на затворите да се пребори за нужните средства за строеж на нови затвори или поне за основни ремонти на съществуващата база, не постигнаха желаните резултат. Все пак, за най-належащи дейности бяха открити процедури за обществени поръчки и започна изграждане на самостоятелни санитарни възли към килиите, на приемни и помещения за свиждане в някои от затворите. Два бяха новите акценти в затворната система през 2008 г.:

1. В началото на декември 2008 г. правителството прие Стратегия за развитие на местата за лишаване от свобода (2009-2015 г.), план за действие към нея и Инвестиционна програма за строителство, реконструкция и модернизирание на материалната база в затворите. В краткосрочен план по отношение на подобряването на условията в затворите предстои стандартизиране на условията за пребиваване, както и подобряване на взаимодействието между различните институции за оптимизиране на мерките за регулиране на броя на обитаващите затворите. В мотивите към стратегията е отчетено, че жилищната площ в килиите е около 2 кв.м за едно лице при препоръчителни стандарти от 6 кв.м; в повечето килии няма течаща питейна вода, а светлите отвори са малки и не осигуряват достатъчен приток на чист въздух и слънчева светлина. Основната цел на стратегията е модернизирание и

реформиране на пенитенциарната система в съответствие с европейските стандарти и хуманизиране изпълнението на наказанията.

2. Пак в края на годината правителството приключи работата по съгласуване и изготвяне на проектозакон за изпълнение на наказанията, който на 17 декември 2008 г. бе внесен в пленарна зала. Заедно с твърдата регламентация на жилищната площ и битовите стандарти за всеки затворник, проектозаконът забранява всякакви форми на изтезания, на жестоко или нечовешко отношение, редуцира режимите и видовете общжития за изтърпяване на наказанията и засилва ролята на омбудсмана при осъществяване на независим надзор.

Кадровият и продоволственият дефицит и невъзможността да се осигури необходимият обем специализирана помощ създаваха сериозни пречки пред медицинското обслужване в затворите. То все още остава изолирано от националното здравеопазване като материален стандарт, администриране, отчет, статистика и обем на медицинските прегледи, профилактиката и превенцията. С малки изключения медицинските центрове в затворите не отговарят на изискванията на Закона за лечебните заведения. Подчинеността на медицинския персонал в затворите на началниците на затвори е в ущърб на независимостта на медицинските центрове и на инспектирането на санитарно-хигиенните условия, имащи пряко отношение към здравния статус на лишените от свобода.

Условията, при които лишените от свобода полагат труд, не би трябвало да се различават от условията, при които се полага труд извън затвора. Безопасността и хигиената на труда на лишените от свобода са по-занижени поради липсата на обективен външен контрол. Определянето на нормите и заплащането на труда не би трябвало да са резултат от субективна преценка на длъжностни лица, още повече, че този труд не е обвързан със социални осигуровки и съответната компенсация при трудови злополуки.

Следствени арести

Към 31.12.2008 г. в страната функционираха 43 следствени ареста, в които към същата дата са били настанени по реда на НПК

723 лица, като този брой отбелязва незначително намаление през последните години. Арестните помещения обаче се използват и за редица други цели - през 2008 г. през тях са преминали общо 20 860 лица, от които с наложена мярка за неотклонение „задържане под стража“ - 5 296 лица; задържани за 72 часа 1 496 лица; обявени за общодържавно издирване 470 лица и преведени „по делегация“ за следствени или съдебни процедури 14 970 лица. През предходните години, поради липса на възможности за преустройства, бяха закрити няколко десетки ареста в резултат на одобрена през 2006 г. правителствена програма за подобряване на условията в арестите. Програмата предвиждаше закриване на общо 33 ареста, но през 2008 г. закриването на арести бе преустановено.

Общите материални условия в следствените арести са значително по-лоши в сравнение с условията в затворите. Потвърждение за това е големият брой осъдителни присъди през последните години както в местните съдилища, така и в Европейския съд по правата на човека в Страсбург, които продължават да характеризират условията в арестите като нечовешки и унижителни. Цитираната по-горе Стратегия за развитие на местата за лишаване от свобода (2009-2015 г.) включва и следствените арести, реформата на които до настоящия момент не е била приоритетна за управляващите. За хуманизиране на тежкото наследство на арестите е необходимо извършването на реконструкции и ремонти за осигуряване на нормална осветеност, проветрение, възможност за раздвижване и изграждане на помещения за свиждане. Това обаче е много трудно изпълнимо поради редица конструктивни особености - липсата на външни прозорци, които да осигуряват естествена светлина и свеж въздух в жилищните помещения, както и липсата на санитарни възли в повечето от арестите. Един от най-натоварените арести в Пловдив през пролетта на 2009 г. предстои да бъде преместен в основно ремонтирана сграда на територията на затвора. За някои от арестите в областни градове като Русе, Велико Търново, Шумен и Плевен е характерна голяма натовареност поради използването им като помещения за конвоирани лица. Още по-сериозно е положението в пограничните арести в Свиленград, Петрич и Сливница, за които също са необходими спешни действия.

Наред с липсата на санитарни възли и прозорци, проблем за арестите са площадките за престой на открито. Такива са изградени само

в 16 от арестите. В други 10 ареста са обособени помещения за раздвижване на закрито, а в 18 ареста няма технически възможности за обособяване на помещения, поради което обвиняемите лица имат възможност за раздвижване само когато им се осигури достъп до санитарния възел. Проблем за арестите е и невъзможността да се осигуряват смислени занимания и достъп до телевизионни и радиопредавания, както и възможност да използват материали за четене.

Качеството и обемът на медицинското обслужване в арестите е необходимо да бъдат оптимизирани. То все още не е интегрирано със системата на националното здравеопазване. Специфичният профил на лицата, преминаващи през арестите, изисква сериозен медицински капацитет - общо четири са смъртните случаи в арестите през 2008 г., а 899 от задържаните лица са страдали от наркотична зависимост.

Корекционно-възпитателни заведения за малолетни и непълнолетни правонарушители (СПИ и ВУИ)

Настаняването на деца в социално-педагогически интернати (СПИ) и възпитателни училища-интернати (ВУИ) се определя от българското законодателство като „възпитателна мярка“, но по своята същност то има всички характеристики на наказателна процедура, завършваща с лишаване от свобода. Системата на СПИ и ВУИ в страната претърпя сериозни промени през последните години. В сравнение с 2000 г., когато са функционирали осем ВУИ и 24 СПИ, през 2008 г. останаха четири ВУИ и пет СПИ. Намаляването на тези институции започна след промени в законодателството, съгласно които настаняването трябва да се потвърди от съд, след решение на местна общинска комисия. Но дори и съдебната санкция не гарантира съблюдаването на правата на децата.

Примерите по-долу, установени от БХК през 2008 г., илюстрират проблемите пред процедурата и практиката по настаняване във ВУИ и СПИ:

1. Настаняване в СПИ на дете над 16 г. възраст в противоречие със ЗБППМН.
2. Задържане на непълнолетен в СПИ след края на учебната година в нарушение на съдебно решение, в което изрично е упоменат крайният срок на настаняването.

3. Настаняване във ВУИ без всички документи, включително настанителни;
4. Настаняване и трайно институционализиране на дете без ЕГН.
5. Настаняване на деца във ВУИ за кратки срокове, което обезсмисля настаняването.
6. Настаняване на деца във ВУИ и СПИ, местоживеенето на които е максимално отдалечено от интернатите. Такова настаняване има характер на заточение и в никакъв случай не е в интерес на детето.

Съществуването на СПИ и ВУИ в този им вид създава редица проблеми, произтичащи от смесването на различни категории деца в тях - такива, които са настанени по чисто социални индикации, с деца - извършители на противообществени прояви. Отдалечеността на тези институции от големите градове е пречка пред възможностите за комуникация и социална адаптация на децата, води до проблеми с медицинското обслужване, намирането на спонсори, осигуряването на транспорт, набирането на квалифициран педагогически персонал и т.н. Всичко това оказва негативно влияние и върху учебния процес, който е значително по-неефективен в сравнение с учебния процес в останалите общообразователни училища. Поради всички тези причини е необходимо отговорните държавни институции да преразгледат смисъла от съществуването на тези корекционни заведения и да потърсят алтернативни мерки за проблемните деца.

Домове за временно настаняване на малолетни и непълнолетни и кризисни центрове

В България функционират общо пет дома за временно настаняване на малолетни и непълнолетни (ДВНМН) в София, Пловдив, Варна, Бургас и Горна Оряховица, които са на пряко подчинение на Министерството на вътрешните работи. В тях се настаняват деца, извършили противообществени прояви, деца без постоянен адрес, както и скитащи, просещи или деца, отклонили се от заведения за задължително възпитание или принудително лечение. По своята същност престоят в тези домове има характер на краткосрочно лишаване от свобода. Продължителността на престоя не може да бъде повече от 15 дни и се разпорежда от прокурор. В изключителни случаи срокът на престоя в дома може да бъде продължен до два ме-

сеца. Уредбата по настаняване на деца в ДВНМН влиза в противоречие не само със *Закона за закрила на детето* (ЗЗД), съгласно член 26 от който настаняването на дете в специализирана институция се извършва от съд, а и с Европейската конвенция за правата на човека, съгласно която всяко лишаване от свобода трябва да бъде съпроводено от незабавен достъп до съд за преценка на неговата законност. Противоречие с местното и международното законодателство има и по отношение на правото на децата на адвокатска защита от момента на задържането. В нито един от случаите на настанявания в домовете БХК не установи наличие на адвокатска защита преди, по време или след налагане на такава мярка.

Още по-драстично противоречие със стандартите за правата на детето поставят настаняванията в кризисни центрове, които в България съществуват от есента на 2006 г. В тях деца, жертва на трафик, се настаняват за срок до шест месеца. Наблюдението на БХК на тези центрове показва, че настаняванията се извършват само с направление или заповед на директорите на Дирекциите за социално подпомагане и отново, в противоречие с член 26 на ЗЗД, тези настанявания не се извършват от съд, въпреки че кризисните центрове представляват специализирани институции. Много сериозни проблеми за децата в кризисни центрове произтичат от произвола при настаняването. Освен деца, жертви на трафик, в тях се настаняват и деца, които са извършители на противообществени прояви. След изтичането на шестмесечния срок за настаняване, в отделни случаи се издава повторна заповед за още шест месеца. По своя характер настаняването в кризисни центрове, дори в по-голяма степен от настаняването във ВУИ и СПИ, представлява лишаване от свобода поради факта, че без съпровождане, децата не могат да излизат навън, а когато избягат, се обявяват за общодържавно издирване. Както и при настаняванията в ДВНМН, адвокатска защита не е предвидена в процедурата по настаняване на деца в кризисни центрове.

11. Защита от дискриминация

През 2008 г. продължи да еволюира практиката на Комисията за защита от дискриминация (КЗД) по *Закона за защита от дискриминация* (ЗЗДискр.). КЗД отбеляза значителен напредък в израстването си като правозащитен ор-

ган. Редица нейни решения са на правозащитно равнище, каквото досега рядко българска институция е постигала. Все пак остават и редица грешки за поправяне, някои от които сериозни.

Постижения

КЗД систематично се позовава на международното право, в това число на общностното право. Тя изрично отдава на международните норми примат над вътрешните, които им се дължи по Конституция. В един случай, по безпрецедентен за български орган начин, КЗД категорично се произнася, че властите не могат да се оправдават с вътрешни закони за това, че не са спазили международните си задължения, като цитира *Виенската конвенция за правото на договорите*. Тя изрично постановява, че властите са длъжни да отменят всички вътрешноправни норми, които противоречат на международното антидискриминационно право.

Редица произнасяния на КЗД са ефективни, насочени към постигане на целта на закона. КЗД изрично се позовава на резултата, предписан от директивите на общностното право като отправна точка за тълкуване на приложимите норми. Така, например, КЗД дава широко, телеологично тълкуване на института на тормоза. Като преценява дали съответните действия/думи са унизили потърпевшия и са му създали враждебна среда, тя се води от контекстуален анализ на всички обстоятелства и от житейската логика. Здравият разум и разбирането, с което отчита разрушителните ефекти на дадени действия, далеч превъзхождат в редица случаи постигнатото в това отношение от съдебната практика. Немалко съдебни решения робуват на формализъм и рестриктивност при решаването на дела за тормоз.

КЗД решително санкционира работодатели, когато не са взели мерки да защитят свои служители от сексуален и друг тормоз на работното място. Силни са мотивите ѝ, че работодателят трябва незабавно да прекрати тормоза, като уведоми потърпевшите за взетите мерки. КЗД осъжда работодатели за това, че са преследвали свои служители, оплакали се от дискриминация или тормоз, вместо да ги защитят. Тя твърдо изобличава предубеждението на работодателя срещу жертвата в полза на насилника. КЗД тълкува понятието „преследване“ (виктимизация) съобразно на целта на закона да защитава ефективно - широко, като включва в обхвата му всякакви наказващи и изолиращи действия и бездействия. Например,

в един случай КЗД изрично признава, че прочитането пред целия колектив на жалба на служителка срещу работодателя съставлява именно преследване спрямо оплакалата се.

КЗД в много случаи извършва контекстуален анализ на фактите, като посредством здрава житейска логика обосновава свързва последиците им и ги преценява свободно от формализъм и схоластика. Така по дело за неравносгодно заплащане на учителите в социални учебно-професионални заведения за хора с увреждания (СУПЗ) КЗД изрично взема предвид, че шансовете за социализация и трудова реализация на хората с увреждания пряко зависят от качеството на образователните им възможности. Макар формално делото да не е за образователна дискриминация на учащите се в СУПЗ, а за трудова дискриминация на техните преподаватели, КЗД признава съдържателната връзка между двете и решава втория въпрос в светлината на първия - здрав, правозащитен подход.

КЗД категорично признава в редица случаи, че норми, както подзаконови, така и законови, съставляват дискриминация. Тя не се колебае в някои случаи да използва правомощието си да укаже на отговорните институции необходимите нормативни изменения.

Подходът на КЗД към допускане и служебно събиране на доказателства е ефективен - прагматичен и гъвкав. Тя изисква и сама се снабдява с видеозаписи и материали от интернет и ги подлага на оглед. С това практиката ѝ превъзхожда съдебната; последната често се отнася ригидно и схоластично към такива източници на информация, с което затруднява установяването на някои категории факти. КЗД е либерална и при конституирането на страните в производството. Тя служебно определя заинтересованите страни, като се ръководи делово, а не формалистично, от връзката им със съответните въпроси.

КЗД редовно издава на нарушителите указания да предприемат конкретни мерки за премахване на дискриминацията или нейните последици. Тя системно нарежда да се преустановят дискриминационни практики и ги забранява занапред. Например, указва на медии да въведат механизми за самоконтрол и превенция на дискриминация и да докладват периодично на КЗД за резултатите. Новост е, че през 2008 г. КЗД няколко пъти нареди на дискриминатори публично, чрез медиите, да се извинят за действията си и да публикуват решението на КЗД, което установява отговорността им. Това е определено позитивно развитие

на практиката в посока действено и възстановяващо санкциониране с обществено-образователен ефект.

Видимо развитие има в практиката на КЗД и по отношение разпределянето на доказателствената тежест между страните. КЗД все по-действено изисква от ответниците да дадат убедително обяснение за своите действия и докажат законни, недискриминационни причини за тях. Нерядко КЗД изрично обявява обясненията на ответниците за несъстоятелни и отказва да ги приеме, дори когато са подкрепени от някакви доказателства, ако тезите им са непоследователни или житейски необосновани, а доказателствата не могат да се кредитират напълно.

КЗД развива силна практика срещу враждебната расистка реч. Тя се произнася със силни мотиви срещу тенденцията в репортажи да се сочи ромската етническа принадлежност на предполагаеми престъпници. КЗД определя това като слово на омразата, като се позовава на международните стандарти, и го квалифицира като тормоз в нарушение на ЗЗДискр. КЗД критично анализира медийната саморегулация в това отношение и категорично изобличава мерки, които са само формални и декларативни. Последователният подход на КЗД е, че свободата на изразяване е ограничена от конституционния императив да се зачита човешкото достойнство, а забраната за тормоз е средство за отстояване на този императив. Този подход тя прилага и по отношение на груба политическа реч, която принизява цели категории граждани, които не са обществени фигури, въз основа на политическата им принадлежност.

КЗД се произнася в съответствие с международното право, че расова сегрегация може да е налице и без да е налице принуда за разделяне, когато обособяването е продукт на обективни тенденции. Това либерално тълкуване е похвално свободно от буквализъм при прилагането на ЗЗДискр., който предвижда стеснителна дефиниция за расовата сегрегация.

Недостатъци

КЗД все още допуска сериозни вътрешни противоречия в практиката си. Така в някои случаи тя отказва да се произнесе дали е налице дискриминация, само защото спорното третиране е предвидено в подзаконов нормативен акт, макар че в други случаи без колебание се произнася не само срещу подзаконови, но и срещу законови норми. В един случай КЗД директно се произнася, че няма правомощия да ус-

тановява дискриминационност на подзаконови актове, защото те според нея подлежат само на съдебен контрол. Такова тълкуване сериозно фрустрира действието на ЗЗДискр.

В немалко случаи КЗД отказва да се произнесе и да приложи ЗЗДискр., като приема, че не е компетентна. Това тя прави, когато има и друг нормативен акт, приложим към случая и/или друг орган, отговорен за даден аспект на спорните отношения. Тези откази на КЗД са сериозен порок, защото спъват универсалното приложение на специалния ЗЗДискр., който следва да дерогира другите закони, още повече подзаконови актове, що се отнася до дискриминацията.

КЗД все още не концептуализира правилно института на непряката дискриминация. В редица случаи тя квалифицира като непряка дискриминация поведение, което в действителност представлява пряка - по-неблагоприятно третиране, обусловено от защитен признак. В един случай КЗД изрично се произнася, че непряката дискриминация е по-лошо третиране, чиято причинна връзка със защитен признак е прикрита. Това тълкуване е дълбоко неправилно и на практика обезличава непряката дискриминация като отделен институт. Непряка дискриминация е налице - за разлика от пряката - когато третирането е еднакво за всички, но на практика злепоставя някои групи, определени по защитен признак, несъразмерно повече от други. КЗД в практиката си пропуска да отрази това и реално не прилага този законов институт, с което сериозно обеднява защитата по ЗЗДискр.

В някои случаи КЗД изрично се произнася, че за да е отговорен дискриминаторът, той трябва да е действал умишлено. Това пряко противоречи на законовите определения за пряка и непряка дискриминация, в които умишълът изобщо не фигурира като елемент. Изискването дискриминацията да е извършена преднамерено, за да съставлява нарушение на закона, незаконосъобразно лишава потърпевшите от защита в многобройните случаи, когато изключването или ограничаването не се дължи на желание у дискриминатора да навреди на лицето, а е израз на дълбоко вкоренени (несъзнавани) стереотипи за мястото и ролята на хората в зависимост от пола, възрастта, здравословното им състояние и други защитени признаци.

В някои случаи КЗД неоснователно изисква доказателства за твърдяното, за да даде ход на жалбата. Когато жалбоподателят не представя такива доказателства, включително за-

щото не са налице (а е необходимо тепърва да се съберат), КЗД отказва да признае допустимостта на жалбата. Такава практика е проблематична, защото прегражда защитата, вместо КЗД пълноценно да използва широките си правомощия за събиране на доказателства, в това число служебно, в интерес на ефективността на закона.

В един случай КЗД отказва да разгледа жалба за дискриминация на основата на увреждане, защото жалбоподателят не представя решение на ТЕЛК като доказателство за своята нетрудоспособност. Подобен подход е в сериозен разрез със социалния модел на осмисляне на увреждането, който иначе КЗД в други свои решения поддържа. Като изисква медицинско доказване на признака „увреждане“, КЗД игнорира дефиницията за увреждане по смисъла на *Закона за интеграция на хората с увреждания*, според която определящо е фактическото наличие на дисфункция, без оглед на медицинското му диагностициране. Вместо да се ръководи от тази дефиниция, КЗД обуславя защитата по ЗЗДискр. от медицинското доказване на увреждането. Отделно от това, такъв подход противоречи и на самия ЗЗДискр., който забранява дискриминацията и когато тя е основана на *предполагам* признак. С други думи, достатъчно е човекът да е бил третиран по-зле, защото се предполага, че е с нарушена функционалност, независимо дали това е така наистина, още по-малко, дали е диагностицирано. В този смисъл дали има или не решение на ТЕЛК е без значение.

И в други случаи КЗД изисква за допустимост на жалбата признака, по който се твърди дискриминация (като например политическа принадлежност), да бъде доказан. Освен че защита се дължи в равна степен и при предполагаем (не действителен) признак, въпросът за признака като фактор за дискриминацията е въпрос по същество и не следва да се поставя като преграда за разглеждането на случая.

Практиката на КЗД по отношение на признака като елемент от фактическия състав на твърдяната дискриминация и като процесуална предпоставка за разглеждане на дадено оплакване е разнородна. В някои случаи, ако не е посочен ясен признак, КЗД отказва да даде ход на преписката. В много други случаи обаче, тя разглежда фактите и се произнася по същество, включително като установява дискриминация, и без да е назован или установен конкретен признак, на който е основано спорното третиране. Това неравно прилагане на ЗЗДискр.

пречи да се постигне целеното от него равенство на всички пред закона.

Тенденцията КЗД да разглежда и установява дискриминация без определен защитен признак кулминира в това, че тя развива като отделни, „безпризнакови“ форми на нарушение т. нар. „дискриминация при упражняване правото на труд“ и „тормоз на работното място“. Втората форма КЗД въвежда през 2008 г., докато първата - в предишни години. И двете не почиват на законно основание. ЗЗДискр. не урежда такива форми. Във всички случаи признакът е елемент, отделен от областта, в която се осъществява дискриминацията (труд, услуги, др.). Във всички случаи за пряка дискриминация и тормоз е необходимо спорното третиране да е обусловено от определен защитен признак. Като не съблюдава това, КЗД размива границите на понятието за дискриминация, с което неконтролируемо разширява обхвата на закона.

КЗД необосновано разтяга границите на закона и като тълкува твърде широко признака „лично положение“. На практика всяко обстоятелство или черта влизат в обхвата на това понятие според КЗД (като например роднински конфликти или изразяването на критично мнение). Когато всяко нещо е потенциален защитен признак, това обезсмисля самото понятие за такъв - такъв подход е в разрез със законодателното намерение.

КЗД не използва правомощието си да се самосезира по последователен и стратегически начин. Тя се самосезира за отделни, несвързани, в някои случаи дребни или случайни въпроси и пропуска да се занимае с най-приоритетните проблеми на дискриминацията, като сегрегираното ромско образование, жилищното безправие и изолация на ромите и институционализацията на хората с увреждания, измежду много други.

Все още в нередки случаи КЗД се произнася с недостатъчно мотивирани решения, някои от които едностранчиви и дори произволни. Демонстрира се например предубеждение срещу жалбоподатели-затворници.

12. Право на убежище, свобода на придвижване

През 2008 г. БХК продължи дългогодишната си дейност по наблюдение и застъпничество за правото на убежище и международна закрила на лицата, бягащи от преследване по причина на своята раса, религия, национал-

ност, принадлежност към определена социална група или политически убеждения. Правото на убежище и закрила в България е уредено в чл. 27, ал. 2 и 3 от *Конституцията*, *Конвенцията за статута на бежанците на ООН от 1951 г.* и *Протокола за статута на бежанците на ООН от 1967 г.*, както и в специалния *Закон за убежището и бежанците*. Съгласно националната уредба България предоставя четири форми на закрила за чужденци, жертви на преследване и нарушение на основните им права, а именно - убежище, статут на бежанец, хуманитарен статут и временна закрила.

Правото на убежище е институт, уреден в чл. 27, ал. 2 във връзка с чл. 98, т.10 от *Конституцията*, и предоставянето му съгласно тези текстове и чл. 7, ал. 2 от *Закона за убежището и бежанците (ЗУБ)* е в правомощията на президента на републиката. От създаването си тази институция не е предоставила убежище нито веднъж. Тя не е развила капацитет да разглежда и преценява молби за убежище. Силна критика търпи подходът на сегашната администрация на президента да изисква от чужденците, завели молби за убежище, предоставянето на официални документи от страните им на произход в нарушение на забраната на чл. 63, ал. 4 от ЗУБ. В края на 2007 г. и началото на 2008 г. Върховният административен съд произнесе няколко решения, с които прекрати производства по жалби против отказ, постановени от Държавната агенция за бежанците като недопустими с мотиви, че първоначалното искане е било за убежище и агенцията се е произнесла с нищожен акт, изземвайки компетентност на президента. Това тълкуване, освен че вменява задължение на чужденците да дават правна квалификация на искането си в разрез с константната практика на съдилищата, нарушава и основни принципи на международната закрила като прехвърля отговорността за предоставянето ѝ от административен орган, който има задължение да се произнесе, към институция, която е представителна и не е обвързана със задължение за произнасяне, нито е в състояние да предостави съпътстващите производството права и юридически гаранции.

Статутът на бежанец и хуманитарният статут са формите на закрила, предоставяни от специализирания административен орган, Държавната агенция за бежанците (ДАБ) при Министерския съвет, на основание чл. 27, ал. 3 от *Конституцията*, чл.1А от *Конвенцията за статута на бежанците* и чл. 2 и 3 от ЕКПЧ. Разликата между двата статута се обуславя

не само от причините за предоставянето им, но и от правата, от които се ползват чужденците с предоставен статут. Съгласно чл. 32 от ЗУБ чужденец с предоставен статут на бежанец има правата и задълженията на български гражданин с няколко изрично предвидени изключения, докато чужденците с предоставен хуманитарен статут ползват съгласно чл. 36 от ЗУБ правата и задълженията на чужденците с постоянно пребиваване. Тази разлика в правата е една от възможните причини през 2008 г. броят на признатите бежанци да е все още сравнително нисък в сравнение с предоставените хуманитарни статуты - едва 3.6%, или 27 от общо 746 новопостъпили търсещи закрила, докато 381 чужденци през годината получиха хуманитарен статут, което прави 51%. Общият дял на признаване за 2008 г. бе 54.6%, тоест, значително по-висок от 34.4% за 2007 г.

На фона на това положително развитие, обаче, следва да се отбележи общият спад в броя на хората, потърсили закрила в България, който е с 23% по-нисък в сравнение с 2007 г., което се дължи на влошаване на достъпа до територията и процедурата на търсещите закрила. До голяма степен това влошаване се обяснява и от разпоредбите на приетата с ПМС №332 в края на 2007 г. *Наредба за отговорността и координацията на Държавна агенция за бежанците, Главна дирекция „Гранична полиция“ и дирекция „Миграция“ при МВР*, влязла в сила от 15.01.2008 г. Съгласно чл. 16, ал. 1, т.3 от наредбата органите на Гранична полиция са длъжни да предадат чужденците, подали молба на границата на дирекция „Миграция“ за настаняване в специалните домове за настаняване на чужденци вместо на органите на ДАБ. Наредбата допуска изключение от това правило само за чужденци от уязвими групи като непридружени малолетни и непълнолетни, бременни жени и лица с психически и физически увреждания, които се предават директно на ДАБ. Така въведената разпоредба е изключително рестриктивна и в нарушение на гарантираното от чл. 58, ал. 4 от ЗУБ право на достъп до процедура и на предоставените по време на процедурата права на търсещите закрила като право на подслон и храна, социално подпомагане, здравно осигуряване, достъпна медицинска помощ и безплатно ползване на медицинско обслужване, психологическа помощ и най-вече право на свобода на движение.

Свободата на движение, закрепена в чл.

13 от *Всеобщата декларация за правата на човека* и чл. 12 от *Международния пакт за гражданските и политическите права*, представлява правото на всеки човек свободно да се придвижва и да избира своето местожителство в пределите на всяка държава, както правото да напуска пределите на страната си и да се връща в нея. В националното законодателство това право е основоположено в чл. 35 във връзка с чл. 27, ал. 1 и чл. 26, ал. 2 от *Конституцията*. Горесцитираната наредба доведе до правно и фактическо положение, в което търсещи закрила чужденци задължително бяха настанявани в условия на административно задържане в специализирани институции. Правният способ за това задържане е чрез издаване на акт за налагане на принудителна административна мярка от полицията. Мярката принудително настаняване обаче се взема, за да осигури принудителното отвеждане или експулсиране от територията на страна на задържания чужденец. Това означава, че не може да има принудително настаняване без наложена мярка за депортиране. По този начин както наредбата, така и практиката в нейно изпълнение бяха в директно нарушение на забраната за връщане по чл. 33, ал. 1 от *Конвенцията за статута на бежанците* (non-refoulement) във връзка с чл. 67 от ЗУБ. Като се има предвид, че правната забрана да се изпълни депортирането на чужденците, търсещи закрила, до постановяването на окончателно решение по молбата обезсмисля принудителното настаняване, въведените чрез наредбата правила водят единствено до самоцелно ограничаване на свободата на движение на търсещите закрила, подали молба на границата и в този смисъл съставляват държавен произвол. Както и през предходните години, един от основните проблеми, свързани с човешките права по отношение общо на чужденците, бе продължителността на процедурите по депортиране, осъществявани от дирекция „Миграция“ при МВР. Средният период на принудителен престой (задържане по административен ред) в специалните домове за принудително настаняване на чужденци (СДВНЧ) варира от 3 до 6 месеца, но и понастоящем в СДВНЧ - Бусманци се намират чужденци, чието административно задържане от полицията продължава повече от 24 месеца. Като правило, при тези задържания няма незабавен съдебен контрол за законност. В най-драстичните случаи на продължително задържане е налице и открито

бездействие и на двете държавни служби, през което време чужденците продължават да бъдат лишавани от правото си на свобода и свободно придвижване в нарушение на чл. 5.1.f и чл. 5.4 от ЕКПЧ. Изненадващо през 2008 г. трето отделение на Върховния административен съд измени досегашната положителна съдебна практика за отмяна на продължително настаняване и постанови недопустимост на жалбите против заповеди за принудително настаняване, независимо от срока на настаняването. Тази практика доведе до повсеместен отказ от правосъдие за чужденците, настанени в СДВНЧ, за които съдебният преглед, макар и закъснял, бе единственият способ за контрол за предотвратяване на полицейски произвол. Поради противоречието на този подход с предходната съдебна практика Главна прокуратура сезира ВАС с искане за постановяване на тълкувателно решение, по което Висшият адвокатски съвет номинира за свой представител адвокат от БХК. Тълкувателното решение все още се очаква.

На 24 април 2008 г. ЕСПЧ постанови решение по делото *С. Г. и други срещу България*, в което за пореден път критикува твърде формалистичния подход на българските съдилища, когато разглеждат жалби срещу заповеди за депортация на чужденци на основание заплахата за националната сигурност. Жалбоподателят по делото е установен в България от 1992 г., с разрешение за постоянно пребиваване. През 2005 г. властите издават заповед за неговата депортация в Турция, поради това, че представлява заплахата за националната сигурност. Заповедта се основава на секретен полицейски доклад, без обаче да посочва никакви конкретни факти, освен общото изявление, че според доклада г-н С. Г. бил замесен в търговия с наркотици. Българските съдилища отхвърлили жалбата на г-н С. Г. срещу заповедта за депортиране, основавайки решенията си само на тайния доклад, без каквато и да било друга проверка на фактите или други доказателства. ЕСПЧ критикува подхода на българските власти да депортират без конкретни факти или индикации защо лицата представляват опасност за сигурността. Това създава пречка за засегнатите лица адекватно да се защитават при обжалване на заповедите. Съдът акцентира специално върху твърде формалистичния подход на съдилищата да разглеждат такива жалби, като основават решенията си изцяло и единствено на непот-

върдена информация от секретен доклад. Съдът заключи, че макар да е имал формална възможност за съдебно обжалване, жалбоподателят на практика е бил лишен от минимална защита срещу злоупотреба, поради което правото му на личен живот по член 8 от Конвенцията е нарушено.

През годината Комитетът на министрите на Съвета на Европа продължи да разглежда няколко дела, свързани с предишни депортирания на чужденци. Той отложи за разглеждане през 2009 г. изпълнението на индивидуалните мерки по решенията на ЕСПЧ по делата *Ал-Нашиф и други срещу България* (2002 г.) и *Муса и други срещу България* (2007 г.) по отношение на възможността жалбоподателите да влязат на територията на България.

13. Дискриминация към хората с психични разстройства в институциите

Към края на 2008 г. по сведения на Министерството на труда и социалната политика (МТСП) на територията на страната са функционирали 15 институции от затворен тип, предоставящи услуга извън общността на хора с психични разстройства, и 28, предоставящи този тип услуга за хората с умствено увреждане.²⁸ Тези институции продължават да съществуват в изолация, без съществено изменение на условията на живот, в сравнение с предходните години. В резултат на натиска на правозащитните организации можем да отбележим нарастване на теоретичното разбиране от страна на държавните структури за необходимостта от осигуряване на човешки условия на живот и по-специално на адекватна материална среда. Че такава промяна е настъпила, можем да съдим от критериите, използвани при осъществяване на мониторинга на дейността на част от тези институции през 2008 г. от страна на Агенция-

²⁸ Информацията е базирана на данни, получени с писмо изх. номер 92-348/23.12.2008 г. от МТСП-АСП, изпратено до БХК по реда за достъп до обществена информация. Данните на Националния статистически институт за 2007 г. сочат, че институциите през тази година са били 55, като в това число влизат домове за възрастни с психични разстройства, домове за възрастни с умствена изостаналост и домове за възрастни с деменция. Няма данни през 2008 г. да са закрити институции.

та за социално подпомагане (АСП). В самите материални условия не можем да твърдим, че е налице съществено положително изменение през изминалата година. Дори докладите на АСП показват, че въпреки множеството вложени средства²⁹, материалните условия в много институции не са подобрени. По-тревожният факт тук е липсата на разбирането за нуждата от създаване на подкрепяща среда, мислено като отношение, липса на дискриминация, освобождаване от стигмата, зачитане на основните човешки права и достойнството на потребителите на тези услуги. В това отношение състоянието на институциите продължава да бъде далеч от нужното равнище.

Една от причините тези проблеми да са така сериозни е фактът, че хората, настанени в този тип институции, са там против волята си и са лишени от дееспособността си. Грижа за запазване на техните права практически няма. Въпреки че в действащото законодателство съществуват някои способности за защита на интересите на поставените под запрещение лица, в т.ч. и настанените в институциите, тези възможности се пренебрегват с лека ръка. Така хората, настанени в тези места, възприемани в съзнанието на обществото като места за предоставяне на „дългосрочна грижа“, продължават да бъдат една от най-обезправените групи, без никакъв реален шанс да получат достъп до защита на своите основни човешки права. Те не са били предмет на мониторинга на АСП, не са попаднали в сферата на внимание на местните власти, нито пък на която и да е друга институция.

Конкретни случаи от изминалата година илюстрират степента на дезинтересираност на държавната и местната власт от съдбата на хората в институциите, които са лишени от дееспособност. Така например, през 2008 г. изследователи от БХК се срещнаха с г-жа З.Т., в момента настанена против волята си в институция за хора с психични разстройства извън общността. Г-жа З.Т. е била поставена под пълно запрещение от свои родни-

²⁹ В Националния доклад на Република България по стратегията за социална закрила и социално включване 2008-2010 година, приет от Министерския съвет на Р. България на 25.09.2008 г., е отбелязано: „[П]рез 2008 г. към общините бяха насочени 2,7 пъти повече средства за социални услуги, делегирани от държавата дейности, в сравнение с 2005 г. Благодарение на това стана възможно значително увеличение на стандартите за издръжка на социалните услуги.“

ни и изолирана от обществото по тяхно искане. Директорката на институцията установява, че жената е със съхранени не само интелект и воля, а и възможности за социално включване. Както в стотици други случаи, и в този, губейки дееспособността си, г-жа З.Т. е загубила реален шанс да получи преразглеждане на случая си, да реализира каквото и да е свое желание или намерение. Роднините ѝ, нейни настойници, са запазили за себе си правото да вземат решения за съдбата ѝ. Липсата на воля от страна на кмета на общината, който е орган по настойничеството и попечителството и е единствено овластен да контролира действията на настойника да изпълни функциите си, преграждат всеки достъп на поставената под запрещение до адекватна защита на което и да е нейно основно човешко право. Липсата на разбиране от страна на прокуратурата за тежестта на престъпленията спрямо хора в толкова уязвимо положение също е демонстрирана многократно. В конкретния случай БХК предприе действия за защита на интересите на г-жа З.Т. Показателно за отношението на институциите към проблема е поведението им след получаване на сигнала за нарушенията, извършени спрямо З.Т. Въпреки правомощията си и декларираната загриженост, до момента на изготвяне на доклада нито една от институциите, овластени да защитят интереса на г-жа З.Т., не предприе адекватни мерки. Вместо това, прокуратурата, след месеци забавяне, препрати преписката в друг район, с позоваване на формални основания. Междувременно, животът на г-жа З.Т. и на хората в сходно положение продължава в ограничена, откъсната от общността среда, в ситуация на нарушаване на правото ѝ на свобода и сигурност, на правото ѝ на личен живот, в нечовешки и унижителни условия. Като имаме предвид посочения брой институции извън общността и като имаме предвид факта, че над 80 процента от хората, живеещи в тях, са лишени от дееспособността си, става ясно, че в ситуацията на г-жа З.Т. са хиляди хора, а описаният проблем е системен.

В потвърждение на казаното можем да приведем множество примери от ежедневната работа на изследователите и правната програма на БХК. По сигнали на БХК Софийската районна прокуратура разследва над двадесет случая на имотни измами на хора с психични разстройства, от които голяма част са поставени под запрещение. БХК пое защитата на

човек, жертва на имотна измама, отново поставен под запрещение, който в резултат на претърпяната измама беше принуден да живее в институция извън общността. Случаи като тези са много. За да бъдат толкова лесна плячка на недобросъвестност и различни форми на насилие хората от тази уязвима група, огромна роля имат бездействието и безразличието към проблемите им, проявявано от кметове на общини, прокуратурите и съда. Ето още един пример, в който в резултат от бездействието на тези органи се е стигнало до тежко нарушаване на човешките права на човек с епилепсия и умствена изостаналост: г-н М.Х. страдал цял живот от тези две заболявания, но това не му пречело да живее в общността, да притежава имот и да се справя с ежедневието си. През 1993 г. негова роднина го склонява да ѝ прехвърли чрез договор за издръжка и гледане всичките си имоти. М.Х. се съгласява, като съвсем разумно запазва правото си на ползване върху имотите. Непосредствено след подписване на договора, роднината предявява иск за поставянето под запрещение на г-н М.Х. и го настанява в социален дом. Скоро след това загубва всякакъв интерес към съдбата му и дори предявява искане, което органът по настойничество и попечителство приема безкритично, да бъде назначен друг настойник. Това е социалната работничка на институцията, където вече живее г-н М.Х. Същата социална работничка вече била настойник на повече от 40 други хора, обитаващи институцията. По това време близката на М.Х. предприела поредица действия, насочени към разпореждане с имотите. Крайната фаза била предявяване на иск за погасяване на правото на ползване на М.Х. върху имотите поради това, че повече от 10 години не е ползвал нито един от тях, поради факта, че живее в институция. Съдът постановил решението, в нито един момент не направил критичен анализ на доказателствата по делото, които сочели, че през тези 10 години г-н М.Х. е живял в институция от затворен тип не по своя воля. И така, лишен от цялата си собственост и права, днес М.Х. е лишен и от всичките си доходи. Сключвайки договор за издръжка и гледане, той е загубил и правото си да заплаща намален размер на социалната услуга, ползвана от него против волята му. Днес той живее в институцията, напълно без средства и възможности, лишен от свободата си, от изборите си, от шанс да получи адекватно лечение или адекватна правна защита. Неговата настойничка не намира проб-

лем в неговата ситуация. Според нея, фактът, че още много други хора се намират в сходно положение обяснява положението на г-н М.Х. и оправдава всички замесени.

Тревожното в случая е и това, че за всички тези 15 години органът по настойничество и попечителство не е поискал нито веднъж отчет от настойника, нито пък е намерил нещо нередно в настаняването на г-н М.Х. в институция. Шокираща е липсата на воля за изпълнение на разписаните в закона правила, водещи до контрол над настойниците. В случая е било необходимо да се изиска поне един отчет от настойник, който да бъде прочетен с грижа за съдбата на поставения под запрещение. Това щеше да направи недобросъвестните действия видими и защитата на г-н М.Х. възможна. Обезценяването на хората в институции, поставени под запрещение, дезертирането на кметовете на общините от отговорността за контрол на действията на настойниците, липсата на разбиране на прокуратурата за сериозността на престъпленията срещу хора от тази група, както и липсата на разбиране за negliжирането на хора в толкова уязвима ситуация като правен проблем, наблюдавано през 2008 г., разкрива трайни дискриминационни нагласи към тези хора.

През 2008 г. деинституализацията на хората с психични заболявания и умствени затруднения, трайно лишени от достъп до живот в общността, остана понятие лишено от смисъл и последователност. Процесът беше мъчително бавен и саботиран както от липса на законодателни реформи, така и от дискриминационни практики, от липса на последователност и разбиране на същността на процеса и реалните нужди. Не е случаен фактът, че въпреки многото средства, отделени за осъществяване на този процес, едва 42 души са били реинтегрирани в общността.³⁰ Но дори и тази цифра трябва да се постави под въпрос, тъй като голяма част от т.нар. „защитни жилища“, където биват интегрирани голяма част от хората от институциите, се изграждат в дворовете на институциите, на същите отдалечени места, при същите безперспективни от гледна точка на бъдещо развитие условия. Една екзотична форма на маскирано като действие бездействие са създадените междуведомствени комисии за деинституционализация на хората в домове за въз-

³⁰ Информация от цитираното по-горе писмо.

растни с увреждания.³¹ Дейностите на тези комисии остават мъгляви и неясни, а резултатите - съмнителни. Решенията на тези комисии не подлежат на контрол, а хората, спрямо които се вземат, нямат никакво отношение към резултатите, често дори не знаят, че са били „обект“ на подобна преценка. В масовия случай тези комисии работят самоцелно и без връзка с реалността. Така например в ДВУИ в с. Русокастро, институция в община Камено, трима души бяха определени за деинституализация, в това число и клиент на БХК. От това „определяне“ не последва нищо. Официално отправено запитване от БХК до Агенцията за социално подпомагане³² по искането на този клиент на БХК да живее в общността доведе до отговор, в който безсилието на държавните органи и липсата на воля за реална деинституализация са повече от очевидни. Беше ни посочено, че клиентът ни е „определен“ за деинституализация, но в България съществуват само две защитени жилища³³ за хора с психични разстройства. Альтернативата, предложена от АСП, беше настаняването му в друга институция от затворен тип. На фона на изложеното е любопитна самооценката на правителството по отношение деинституализацията. В Националния доклад на Република България по стратегиите за социална закрила и социално включване 2008-2010 година, приет от Министерския съвет на 25.09.2008 г., като проблем на социалната политика се посочва, че качеството на живот в специализираните институции е ниско:

„От години подобряването на качеството на живот в специализираните институции е сериозно предизвикателство в политиката на България. Модернизирането на тези специализирани институции както за деца, така и за дългосрочна грижа, не е свързано само с чисто материални и финансови аспекти. Такива инвестиции се правят в институциите.

³¹ В писмо 92-76/11.04.2008 г. от АСП до БХК е посочено, че в изпълнение на Концепцията за деинституализация на специализираните институции за деца и на социалните институции за възрастни хора с увреждания, настанени в специализирани институции, са сформирани междуведомствени комисии, които да направят оценка на всички настанени в институциите лица и да дадат заключение за възможностите им за настаняване в защитено жилище или реинтеграция.

³² Пак там.

³³ Едно в Благоевград - за мъже, и едно във Варна - за жени.

По-спешната задача е модернизирането на самата грижа чрез въвеждане на нови методи за индивидуална работа с потребителите, обучения на персонала и т.н. Привличането на неправителствения сектор като водещ партньор в този процес е предизвикателство, по което в рамките на плана за социално включване за 2006-2008 г. не успяхме да постигнем сериозен напредък.“

С тази констатация не можем да не се съгласим. Тя демонстрира безсилието на държавните институции да се справят със ситуацията в затворените институции. Това безсилие обрича хиляди хора на живот в ситуация, в която човешките им права са сериозно нарушени. С оглед на сериозността на положението на хората настанени в институции и тези, поставени под запрещение, на 3.12.2008 г. Световната организация против изтезанията (ОМСТ), съвместно с БХК и Центърът за защита на хората с ментални увреждания (MDAC), депозира до българския парламент призив за спиране на нарушенията на правата на хората с ментални увреждания, като един от акцентите бе поставен върху необходимостта от промяна на правните норми, регламентиращи института на запрещението.³⁴ Все в тази връзка следва да отбележим и факта, че през изминалата година Европейският съд по правата на човека даде приоритет на жалба, подкрепена от БХК,³⁵ в която основно са разгледани пороците на тази система и тежките нарушения на правата на човека, до които прилагането ѝ довежда.

Наред с горното, трябва да се отбележат две особено значими събития в областта на защитата на правата на хора с психични и интелектуални затруднения през 2008 г. БХК постигна безпрецедентен успех по отношение на съдебната практика в областта на запрещението. На 12.11.2008 г. Върховният касационен съд (ВКС) постанови решение, с което отмени изцяло запрещението на Г.Ц., клиент на БХК. Решението бе постановено след четиригодишно съдебно производство. В решението си ВКС прие, че умствената изостаналост и „психично заболяване в широк смисъл“ не са основания за отнемане на дееспособността. Това дело е единствено по рода си и променя съдебната практика в България,

³⁴ За повече информация: <http://www.bghelsinki.org/index.php?module=news&id=1857>

³⁵ За повече информация: <http://www.bghelsinki.org/index.php?module=news&id=1348>

бележи положителна промяна в нагласите на съда към проблемите на хората с психични заболявания и интелектуални затруднения.³⁶

През 2008 г. бе пропуснат реален шанс за законодателна промяна, насочена към подобряване на положението на хората, лишени от дееспособността си. На 1 март 2008 г. влезе в сила новият *Граждански процесуален кодекс* (ГПК).³⁷ Кодексът не предвижда никакво изменение на реда за отнемане на дееспособността и съответно реда за възстановяването ѝ. Както и в предишните му редакции, така и в последната, липсват норми, гарантиращи достъп до съд на хората, поставени под запрещение. Няма и норми, които да гарантират адекватна правна защита на хората, срещу които е предявен иск за поставяне под запрещение, както и надежден механизъм за преразглеждане на правното им положение.

На 1 април 2008 г. в Народното събрание бе внесен законопроект на *Семеен кодекс*, който беше приет на първо четене през октомври. Проектът за нов *Семеен кодекс*, подобно на ГПК, не съдържа норми, чрез които положението на хората, поставени под запрещение, би могло да се подобри. Единствената предвидена промяна в тази насока е създаването на регистри на хората, поставени под запрещение, мярка крайно недостатъчна за постигане на реална промяна.

14. Права на жените и дискриминация на основата на пол

През лятото на 2008 г. Министерският съвет прие *Национален план за действие за насърчаване на равенството между половете (2008-2009 г.)*. Това е първият план в тази област, приет от правителството след присъединяването на България към Европейски съюз (ЕС). Той си поставя за цел синхронизиране на националното законодателство с Пътната карта на ЕС за равенството на половете (2006-2010 г.). Планът предвижда мерки за укрепване на равенството между половете в стопанската дейност, образованието, здравеопазването и културата. Внимание се отделя на процесите на вземане на решения и

премахването на насилието и човешкия трафик, основани на пол. Конкретни мерки са предвидени за съвместяване на професионалния и семейния живот за жените и мъжете. Планът обаче не предоставя цялостен подход към въпроса, нито конкретни стъпки за насърчаване на равенството между половете, обезпечени с необходимите финансови средства. В него липсват важни елементи, като например създаването на специализиран държавен орган, който да осъществява политиката за равенство между половете, прилагането на подхода джандър бюджетиране. Липсват политики, насочени към насърчаване на равенството между половете в работата на синдикатите и работодателските организации. Изпълнението на плана за действие ще бъде осъществявано в рамките на наличния бюджет на всяко от участващите министерства и държавни органи, а не чрез специализирани и целеви средства.

Неправителствените организации не са ангажирани в изпълнението му, което е съществен пропуск предвид липсата на познание по темата у представителите на институциите и нуждата от изграждане на капацитета им в тази сфера.

В областта на равнопоставеността на половете бе изготвен и нов проектозакон за равните възможности на жените и мъжете, одобрен за внасяне в пленарна зала от водещата за него комисия - Комисията за правата на човека и вероизповеданията. Проектът предвижда създаването на специализиран орган за осигуряване на равенство между половете в България.

Политиката за равнопоставеност на половете се разгърна и в областта на трудово-равната защита на жените. Съгласно направени промени в *Кодекса на труда* (в сила от януари 2009 г.), работещите жени имат право на платен отпуск по майчинство за период до 410 дни за всяко дете. Бащата също има право на 15 дни отпуск за отглеждане на детето при изписване от лечебното заведение, а след навършване на 6-месечна възраст на детето бащата може да ползва вместо майката отпуск за остатък до 410 дни. Създадени са гаранции за родителите, които се връщат на работа след отпуск за отглеждане на дете. Те ще заемат позицията, на която са се трудили преди, и ще се ползват от всяко направено за периода на отпуска подобрение в условията на труд, включително съответното повишение на заплатите и обучение. Положителният ефект от възможността за превръщане на от-

³⁶ За повече информация: <http://www.bghelsinki.org/index.php?module=news&lg/bg&id=1900>

³⁷ Виж по-горе: *Справедлив съдебен процес*.

пуска по майчинство в платен отпуск за отглеждане на дете и за двамата родители ще се отложи във времето с години. Към момента общественото-икономическите реалии са такива, че откъсването от работа с цел полагање на грижи за малко дете ще се предприема предимно от жените-родителки.

Почти четири години след влизането в сила на *Закона за защита от домашното насилие* ефектът от неговото прилагане при 3/4 от случаите, в които е подадена молба за защита, са издадени съдебни заповеди за защита, предимно на жертви - жени. С цел отстраняване на допуснатите в закона пропуски, в Министерството на правосъдието бе създадена работна група за изработване на проект за изменение на закона. Проектът предвижда повишена защита за жертвите на домашно насилие по време на съдебната процедура; разширяване кръга на лицата, които могат да се ползват от защита по този закон; повишена защита за децата и лицата с увреждания, както и възлагането на координационни функции и специален бюджет по прилагането на закона на Министерство на труда и социалната политика. Новоучреденият през 2008 г. алианс на неправителствени организации за защита срещу домашното насилие се застъпи за финансовото обезпечаване на предоставянето на услуги на пострадалите от домашно насилие, както и за криминализиране на нарушаването на съдебните заповеди за защита.

Новият *Граждански процесуален кодекс* също въведе важни и положителни промени в производството по бракоразводни дела. Вместо задължителното помирително заседание е предвидена възможност за извънсъдебно уреждане на спора. Бързо и без възможност за обжалване съдът определя привременните мерки по време на развода относно издръжката, семейното жилище, ползването на придобитото през време на брака имущество, грижата за децата и тяхната издръжка. Тези промени осигуряват по-бърза и ефективна защита на жените и децата срещу насилие и са гарант за техните лични права.

В тази посока бе и първото решение относно домашно насилие, постановено от Европейския съд по правата на човека през юни 2008 г. по делото *Бевакуа и С. срещу България*. Съдът установи, че домашното насилие върху майка и дете, докато е траела продължителната процедура по развода, представлява нарушение на правото им на личен и семеен живот и че българските власти,

включително съд, прокуратура и полиция, не са успели да защитят жалбоподателите.

Въпреки засиления нормотворчески процес, и към 2008 г. липсваше адекватна правителствена политика или програма с ясен подход към домашното насилие, като към полово мотивирано насилие. *Програмата за превенция и защита от домашно насилие (2007-2008 г.)* не отчита нуждата от специфична защита на жените - жертви на такова насилие, и защита на конкретни групи жени, като бременните, жените от малцинствата и т.н. Програмата не е гарантирана с бюджет, който да отговори на нуждите в национален мащаб.

В областта за превенция на трафика на хора през 2008 г. бе изработен План за действие на работната група за осигуряване на национален референтен механизъм за пострадалите от трафик лица. Планът включва като основни елементи: идентификация на предполагаеми жертви на трафик, сътрудничество между отделните лица и институции, закрила и подкрепа на жертви, социално включване и завръщане. Планът ще се осъществява от началото на 2009 г. чрез сътрудничество на държавни институции и неправителствени организации, като неговото изпълнение ще се финансира частично чрез Националната комисия за борба с трафика на хора, както и чрез отделни проекти.

15. Права на децата

През май 2008 г. се състоя заседание на Комитета по правата на детето към ООН за разглеждане на доклада на България по изпълнение на задълженията ѝ по *Конвенцията за правата на детето*. Към България бяха отправени множество препоръки във връзка с реална деинституционализация, осигуряване на достъп до образование на ромските деца и децата с увреждания, осигуряване на защита за децата с антисоциално поведение и децата, жертва на трафик и експлоатация. В България тези препоръки останаха без отзвук на държавно ниво.

През 2008 г. се наблюдаваха различни тенденции във връзка с правата на децата в специализираните институции. Положителна бе тази, че правата на децата от институциите и неспособността на правителството да формулира ясна, цялостна и дългосрочна политика по отношение на тях, се поставиха във фокуса на българските медии и голяма част от неправителствените организации. Най-нап-

ред в резултат на международната кампания за защита на децата с увреждания, провокирана от филма на ББС „Изоставените деца на България“, премиерът и президентът на България отрекоха проблемите на тези деца, отчитайки, че за тях се прави всичко възможно. Филмът бе показан в Европейския парламент и бе проведена дискусия там през март 2008 г. за фокусиране на вниманието на международната общност към проблемите на всички институционализирани деца с увреждания в Европа. На дискусията българските евродепутати също отрекоха проблемите на тези деца.

Към декември 2008 г. в дома в с. Могилино все още живеят 30 деца и младежи, за които не са планирани никакви мерки по извеждане от институцията. От всички планирани и заплатени от българските граждани шест малки детски къщи за децата от Могилино, само една (за 6 деца) започна да функционира през октомври 2008 г. и то с недостатъчно финансиране. За останалите са подписани споразумения с общините Варна, Русе и София. Домът в Могилино трябва да бъде закрит окончателно през юни 2009 г.

За съжаление, обществената дискусия и медийното отразяване на проблемите на деца в домове не доведоха до формиране на ясна, дългосрочна и координираща политика на правителството. През 2008 г. бе убито момиче от дома в Трън; бе показан филмът „Баклава“, разкриващ проблемите на детски дом в Бургас; бе излъчен френски филм за децата от домовете в Медвен и Рудник; бяха излъчени и публикувани многобройни репортажи за физическо и сексуално насилие на деца в домове. Въпреки това, българската прокуратура, сезирана от БХК да направи проверки във всички домове за деца с увреждания, не успя да открие в нито един доказателства за извършени престъпления срещу деца.

Все пак, в резултат на международния натиск, премиерът на България запланува промени в *Закона за закрила на детето* и свързаното с него законодателство, които целяха да направят входа към детските институции по-труден и грижите за деца с увреждания по-индивидуализирани и качествени. За целта министърът на труда и социалната политика събра междуведомствена работна група от всички ангажирани министерства и неправителствени организации, занимаващи се с предоставяне грижи за деца. Изготвените проекти за промени на държавните институции и неправителствените организации се различа-

ваха съществено и през октомври 2008 г. стана ясно, че предложенията на НПО не се приемат от правителството.

Правителството обяви, че ще се закрийт шест детски институции в рамките на политиката за деинституционализация, но до края на 2008 г. те не бяха закрити и реална работа по закриването не се извършваше от отговорните за това органи.

През юли 2008 г. бе увеличена държавната издръжка на децата в домовете, което обаче не доведе до по-качествена грижа. Правителството отказа да увеличи детските добавки и семейните помощи, така че родители да не са принудени да изоставят децата си в домове по социални и финансови причини.

През октомври 2008 г. международната неправителствена организация Център за сътрудничество за хора с ментални увреждания (MDAC) спечели дело срещу България по Европейската социална харта (ревизирана) заради неизпълнение от страна на България на задължението ѝ да осигури образование за децата с умствени увреждания, които живеят в домове. По повод решението срещу България БХК и MDAC проведеха кръгла маса, на която присъстваха представители на всички ключови министерства, неправителствени организации, които представиха своя опит относно предизвикателствата пред включващото образование за деца с увреждания. За съжаление, въпреки опитите на БХК и MDAC да подпомогнат правителството в съставяне и реализиране на план за действие с цел изпълнение на задължението да се осигури образование на деца с умствени увреждания, то продължава да игнорира ангажимента си.

Върху изготвянето на този доклад работиха: Георги Войнов, Анета Генова, Маргарита Илиева, Емил Коен, Елена Кръстева, Славка Кукова, Кристиан Кънев, Юлиана Методиева, Станимир Петров, Илиана Савова, Даниела Фъртунова. Глава 8 от доклада е основана на информация от Програма Достъп до информация. Глава 14 от доклада е основана на информация от Български център за джендър изследвания.

Български хелзински комитет
София 1504, п.к. 146, тел/факс: (02) 943 48 76
ел. поща: bhc@bghelsinki.org, <http://www.bghelsinki.org>